

Univerzita Karlova

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

**Vliv průmyslového rozvoje Verneřic v letech 1750–1809 na míru
ilegitimity ve farnosti**

Alžběta Kopečková

Praha 2024

Vedoucí práce: Mgr. Markéta Pražáková Seligová, Ph.D.

Ráda bych na tomto místě poděkovala paní Mgr. Markétě Pražákové Seligové, Ph.D., za odborné vedení mé bakalářské práce, za její čas a vstřícnost.

Dále bych chtěla poděkovat paní doc. PhDr. Alici Velkové, Ph.D., za inspirativní podněty a odbornou pomoc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 27. června 2024

Abstrakt:

Cílem práce je prozkoumat vliv prosperující manufaktury v severočeských Verneřicích na míru ilegality v tamější farnosti ve druhé polovině 18. století a v prvním desetiletí 19. století. Podnikatel Joseph J. Leitenberger zde založil manufakturu na potiskování kartounových tkanin (1770) a později ještě mechanickou přádelnu (1797). Výchozí hypotéza předpokládá, že průmyslový rozvoj Verneřic mohl díky zvýšené imigraci osob a vyšší koncentraci manufakturních zaměstnanců vést k vyššímu podílu nemanželsky narozených dětí, což je jev, který je doložen pro polovinu 19. století u průmyslových regionů s významným zastoupením dělnických vrstev. Práce bude založena na sledování kontinuální křivky míry ilegality v letech 1750–1809 a následném vhledu a porovnání do dvou období, tedy předmanufakturním období (1750–1759) a období po založení Leitenbergerovy manufaktury a mechanické přádelny (1790–1809) na základě dat z římskokatolických matrik narozených. Vedle sledování procentuálního zastoupení nemanželských porodů je pozornost věnována i sociálnímu postavení matek nemanželských dětí.

Klíčová slova:

Verneřice, ilegality, manufaktura, industrializace, Leitenberger

Abstract:

This thesis aims to investigate the influence of a prosperous manufactory in Verneřice, North Bohemia, on the level of illegitimacy in the local parish in the latter half of the 18th century and the first decade of the 19th century. The entrepreneur Joseph J. Leitenberger established a manufactory for the printing of cartouche cloth (1770) and later a mechanical spinning mill (1797). The initial hypothesis is that the industrial development of Verneřice may have led to a higher proportion of illegitimate births due to an increased immigration of people and a higher concentration of manufactory workers, a phenomenon that is documented for the mid-19th century in industrial regions with a significant working-class presence. The paper will be based on tracing a continuous curve of illegitimacy rates in the time period from 1750 to 1809 and then looking into and comparing two periods, i.e. the pre-manufacturing period (1750–1759) and the period after the establishment of the Leitenberger's manufactory and later the mechanical spinning mill (1790–1809), using data from Roman Catholic birth registers. In addition to tracking the percentage of out-of-wedlock births, attention is paid to the social status of mothers of illegitimate children.

Key Words: Verneřice, illegitimacy, manufacture, industrialization, Leitenberger

OBSAH

1. ÚVOD.....	8
2. ILEGITIMITA.....	10
2.1 HISTORICKÁ DEMOGRAFIE A VÝZKUM ILEGITIMITY	11
2.2 HISTORICKÝ A REGIONÁLNÍ KONTEXT	12
3. VERNEŘICE	14
3.1 HISTORIE PŘED INDUSTRIALIZACÍ.....	14
3.2 CHARAKTERISTIKA – ZDROJE OBŽIVY A TOPOGRAFIE.....	15
4. VERNEŘICKÁ INDUSTRIALIZACE A JOHANN JOSEPH LEITENBERGER	16
4.2 MANUFAKTURA A MECHANICKÁ PŘÁDELNA.....	17
5. MATRIKY.....	18
5.1 HISTORIE MATRIK.....	19
5.2 VERNEŘICKÉ MATRIKY.....	21
6. METODA VÝZKUMU	25
6.1 POSTUP PŘI SBĚRU DAT.....	25
6.2 METODIKA SBĚRU DAT V CELKOVÉM RÁMCI V OBDOBÍ 1750–1809	27
6.3 OBDOBÍ 1750–1759 A SONDA DO LET 1790–1809	28
7. ANALÝZA DAT	30
7.1 CELKOVÝ RÁMEC VÝVOJE MÍRY NEMANŽELSKÝCH PORODŮ	30
7.2 PODROBNĚJŠÍ POHLED NA OBDOBÍ 1750–1759 A 1790–1809	33
7.2.1 Padesátá léta 18. století	33
7.2.2 Devadesátá léta 18. století a první desetiletí 19. století – sonda	33
8. KOMPARACE.....	38
8.1 PANSTVÍ ŠTÁHLAVY	39
8.2 FARNOST LOCHENICE	40
8.3 FARNOST ZDECHOVICE.....	41
8.4 PELHŘIMOVSKO, ÚSTÍ NAD LABEM, ŽITENICE.....	42
8.5 FARNOST VERNEŘICE – SROVNÁNÍ VERNEŘICKÝCH DAT S OSTATNÍMI LOKALITAMI ...	44
9. ZÁVĚR – INTERPRETACE DAT	45

9.1 SOCIÁLNÍ PŮVOD SVOBODNÝCH MATEK A JEJICH ILEGITIMNÍCH DĚTÍ.....	46
9.2 ZÁVĚR.....	48
POUŽITÁ LITERATURA.....	50
POUŽITÉ PRAMENY	52
PŘÍLOHA.....	53
TABULKY.....	55
GRAFY	60

1. ÚVOD

Problematika ilegitimity a nemanželské plodnosti je bezesporu důležitou součástí historiografické disciplíny historické demografie. Jak píše Ludmila Fialová¹, na problematiku nemanželské plodnosti se lze dívat ze dvou pohledů, a to jako na „společenský fenomén a v tom zejména z hlediska postoje společnosti k nemanželským dětem a z toho odvozovaným postojům ke svobodným matkám a jejich dětem“ nebo jako na „fenomén týkající se určitého aspektu demografického chování ovlivňujícího celkovou úroveň plodnosti“ (Fialová, 2007: 230). Ve své práci se hodlám problémem ilegitimity zabývat spíše v rámci prvního z obou přístupů, jedná se o práci zkoumající vývoj ilegitimity, tzn. podíl mimomanželských porodů – dětí narozených mimo manželský svazek –, a to právě v kontextu vzniku a dalšího vývoje průmyslu v 18. století. Jedná se o příspěvek do výzkumu historie rodiny a potažmo tedy nemanželské sexuality. Je-li legitimní zahrnout výzkum ilegitimity součástí výzkumu o dějinách rodiny, je otázka, se kterou ve své studii Pavla Horská². Upozorňuje zde na skutečnost, že v kontextu relativně vysoké míry ilegitimity ve střední Evropě, musí mít nemanželská plodnost vliv na celkový vývoj populačního růstu (Horská, 1980: 345). Kromě studia populačních tendencí lze tedy v určitém slova smyslu výzkum ilegitimity zařadit do bádání o dějinách rodiny, třebaže se nemanželské děti de facto rodily „mimo“ dobově definovanou a zejména církví akceptovanou „legitimní“ rodinu.

V mé práci bude míra ilegitimity zasazena do období druhé poloviny 18. století a přelomu 18. a 19. století, tedy do důležitého období pro kořeny přechodu od tradičního demografického režimu a potažmo rodinného modelu k modelu modernímu. Budu se věnovat konkrétním proměnám v porodnosti obyvatelstva Verneřic v letech 1750–1809, tedy v období, kdy se toto město proměňovalo vlivem činnosti manufaktur Johannem Josephem Leitenbergerem. Výchozí hypotéza předpokládá, že založení prosperujících manufaktur, a tedy širší průmyslový rozvoj Verneřic mohl díky zvýšené imigraci osob a vyšší koncentraci manufakturních zaměstnanců (jakéhosi protodělnictva) vést k vyššímu podílu nemanželsky narozených dětí, což je jev, který je doložen pro polovinu 19. století u průmyslových regionů severozápadních Čech s významným zastoupením dělnických vrstev.

¹ FIALOVÁ, Ludmila. Změny charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století. *Demografie* 4/2007, s. 230–243.

² HORSKÁ, Pavla. K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie. *Historická demografie* 22/1980, s. 343–350.

Práce bude založena na sledování křivky celkového počtu porodů a podílu nemanželských porodů a na porovnání výsledků dvou sond do římskokatolických matrik narozených: jedné z doby před vznikem manufaktur (padesátá léta 18. století) a druhé z doby, kdy se manufakturní podnikání ve Verneřicích rozjelo naplno (devadesátá léta 18. století a první desetiletí 19. století). Tímto chci malým dílem přispět k výzkumu podílu nemanželských dětí v českých zemích v souvislosti s industrializačními procesy 18. a 19. století. Mimo to se práce bude zabývat sociálním původem uvedených nemanželských dětí, bude-li v matrikách uveden (zde však lze zjišťovat pouze původ matek, otcové zpravidla nejsou u nemanželských porodů zapsáni, bude se tedy jednat o interpretaci sebraných údajů s přihlédnutím k neúplné povaze informací).

Moje práce je strukturována do deseti kapitol. Po první kapitole, kterou je úvod, se budu ve druhé kapitole zabývat pojetím ilegitimity jakožto pojmu v historiografickém bádání, jejím výzkumem v rámci historické demografie a historickým a regionálním kontextem ilegitimity ve zkoumaném období. Další kapitola se bude týkat oblasti Verneřic, jejichž obyvatelstvo tvoří mnou zkoumaný vzorek. Zde zhruba nastíním charakteristiky Verneřic v historickém a topografickém kontextu. V následující kapitole pak přiblížím život a působení Johnanna Josepha Leitenbergera, člověka zodpovědného za počátek verneřické industrializace – přiblížím Leitenbergerův život v souvislosti s nabytím zkušeností vedoucí k jeho kompetenci k zakládání manufaktur a poté se budu zabývat jeho podnikatelskou činností. V páté kapitole o matrikách popisuji povahu matrik jakožto pramene, předkládám stručnou historii matričního zápisu v našem prostředí a poté se zabývám povahou a pramennou kritikou matrik z Verneřic, které jsem využila při svém výzkumu. Metodu výzkumu popisuji v šesté kapitole, přiblížuji svůj postup při sběru dat, přesnou metodiku jejich sběru v celkovém rámci kontinua míry ilegitimity v celém sledovaném období a sběr dat v kontextu bližšího zaměření na období padesátých let 18. století a období let 1790–1809. V kapitole o analýze dat nejprve uvádím a popisuji data z celého období 1750–1809, načež se ponořuji do popisu dat v padesátých letech 18. století a sondy do sociálního původu nemanželských potomků v letech 1790–1809, kde kategorizuji sociální příslušnost svobodných matek. V osmé kapitole komparuji nashromážděná data s daty pocházející z jiných studií, jež uvádí podíly ilegitimních dětí na celkovém počtu narozených. V závěru zohledňuji komparované studie a poznatky uvedené v teoretické části práce a předkládám konečnou interpretaci získaných dat v kontextu počáteční hypotézy.

2. ILEGITIMITA

Otázka ilegitimity neboli „nemanželskosti“ sahá hluboko do historie. Ilegitimním se v rámci historické demografie rozumí potomek narozený mimo manželský svazek. Jak ve své publikaci píše Daniela Tinková³, samotný výraz „ilegitimita“ naznačuje porušení pravidel (Tinková, 2003: 135). V evropském kontextu jde pak zejména o porušení katolickou církví stanovených norem v kontextu „svátosti manželské“.

Nemanželské děti byly ve středověké a raně novověké Evropě častěji odkládány, stigmatizovány, častěji umíraly v dětském⁴ věku a častěji se stávaly oběťmi infanticidy.⁵ Stigmatizace nemanželského původu je tedy spojována zejména s pohledem katolické církve na daný fenomén. Postoje společnosti vůči nemanželské plodnosti a nemanželským dětem byly v kontextu katolicismu vesměs odmítavé, jak nemanželští potomci, tak neprovdané matky byly stigmatizovány, většina nemanželských dětí byla tudíž neplánovaná a nechtěná – marginalizace lidí nemanželského původu vyplývala z dobového pojetí cti či počestnosti.⁶ Jak píše Tinková: „Zakládající pravidla pro ‚ilegitimitu‘ tedy závisí na normách populační a rodinné regulace, pro katolickou Evropu přinesl rozhodující matrimoniální kodex bezpochyby tridentský koncil.“⁷

³ TINKOVÁ, Daniela. Ilegimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti. *Historická demografie* 27/2003. s. 133–172.

⁴ Jak zmiňuje např. Markéta Skořepová ve své studii *Nemanželsky narozené děti na Pelhřimovsku v 19. století a jejich obraz v matrikách křtěných a zemřelých* na str. 178: „Děti bez otců vždy umíraly častěji, na vině byla chudoba jejich matek, nedostatečná výživa a péče, kterou jim mohly poskytnout i pracovní nasazení vedoucí k odkládání dítěte i nedostatečnému kojení ... Škody mohly napáchat i pokusy o vyvolání potratu, které jistě nebyly výjimkou...“

⁵ „Zahubení neřádně nabytého plodu svého.“ (Tinková, 2003:29)

⁶ „Čest byla veřejným statkem, vázaným na příslušnost ke stavu či sociální skupině.“ (Himl, 2013:387) – Bezpečnost svobodné matky a nemanželského původu tedy vyplývala z neukotvenosti matky a dítěte v instituci rodiny.

⁷ Po tridentském koncilu se církví posvěcený sňatek v katolických zemích stal jedinou legitimní formou pro uzavření manželství.“ (Tinková, 2003:135)

2.1 Historická demografie a výzkum ilegality

Výzkum dějin ilegality je součástí kulturních dějin a okrajově také bádání o dějinách rodiny. Bádání o ilegálních dětech bývá často uskutečňováno prostřednictvím disciplíny historické demografie, jejíž cílem je, jak píše Eduard Maur⁸: „poznání populačního vývoje v minulosti, především v takzvaném předstatistickém období“ (Maur, 2013: 559). Prostřednictvím metod historické demografie lze k otázce ilegality přistupovat zejména z hlediska kvantitativního výzkumu, tedy při sběru a demografickém vyjádření populačních jevů, jako je míra nemanželské plodnosti, ilegality vůbec a tendencí vývoje ilegality celkově, regionálně a v určitých historických obdobích. K interpretaci dat takto získanými a kategorizovanými je však stěžejní k údajům přistupovat skrze kvalitativní metodologii historické antropologie.

⁸ MAUR, Eduard. Historická demografie a dějiny rodiny v raném novověku. In: Šedivá Koldinská, Marie et al. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha: NLN, 2013, str. 559–583.

2.2 Historický a regionální kontext

V důsledku tzv. procesu zcirkevnění sňatků,⁹ ve spojení s moralizačním nátlakem různých dobových institucí (např. vrchnostmi, cechovními organizacemi) došlo v Evropě v 16. a 17. k významnému poklesu podílu nemanželských porodů (Tinková, 2003: 135, 146). V 18. století, zejména pak v jeho druhé polovině míra ilegitimity začala výrazně narůstat. Faktorů ovlivňujících tento nárůst je několik, v první řadě se pravděpodobně jedná o vztah ilegitimity a sňatečnosti. V mnoha částech Evropy, a v našem kontextu ve střední Evropě, byl právě v tomto období poměrně vysoký sňatkový věk, což vytvářelo příležitosti k plození předmanželských či mimomanželských potomků.

Naprostá většina dětí se však nadále rodila manželským párům a podíl nemanželsky narozených dětí byl až do stěžejního období přelomu 18. a 19. století v evropském kontextu poměrně marginální, jak je vidět od počátku farní evidence křtů. Massimo Livi Bacci ve své knize¹⁰ zmiňuje, že podíl porodů nemanželských dětí mezi lety 1600–1800 představoval 2 a 4 % všech porodů ve skandinávských zemích (ve Švédsku a ve Finsku) 18. století je pak podíl 3 %, zatímco ve Francii, Itálii a Španělsku šlo v 18. století o 1 %. Údaje o míře ilegitimity jsou tak ve většině částí Evropy nízké, rostou jen v některých oblastech střední Evropy. (Livi Bacci, 2003: 107). Jak bylo tímto naznačeno, ve střední Evropě a například v Čechách se podíl ilegitimních potomků až do začátku 19. století pohybuje okolo 5 % (Fialová, 2007: 231).

Ve druhé polovině 18. století došlo v kontextu osvícenského směru myšlení k určité změně ve vnímání ilegitimity. Vlivem zvyšující se sociální empatie a jistě v nemenší míře vlivem ideologie populacionismu¹¹ se sice zvýšila represe týkající se infanticid a abortů, ale na nemanželská těhotenství se začalo pohlížet mírnějším způsobem. Tereziánská opatření nabádala vrchnost k mírnějšímu trestání provinilých žen („smilstvo“ bylo trestné), či dokonce k dohlížení na zdraví a péči matek v průběhu těhotenství. Josefínská opatření

⁹ O kterém se dočteme v publikaci *Rodina našich předků* z pera Jana Horského a Markéty Seligové, kteří píší o tom, že hlavní roli veřejného manželského slibu jakožto stvrzení manželství přebírá kněžské stvrzení manželského svazku (Horský – Seligová, 1997: 74).

¹⁰ LIVI BACCI, Massimo. *Populace v evropské historii*. Praha: NLN, 2003.

¹¹ Tedy směru propagujícímu rychlý početní růst obyvatelstva na základě myšlenky, že zdravá a početná populace tvoří mocný a bohatý stát: „Populacionismus – demografická teorie 18. století [...] o nezbytném zvýšení počtu obyvatelstva, neboť početná populace je základem veškeré síly státu“ (Hroch – Kubiš, 2005: 245, 246).

v osmdesátých letech 18. století nakonec dekriminalizovala tzv. prosté smilstvo a zrušila „bezectnost“ (Tinková, 2003: 144–146).

Při úvahách o zlomovém období konce 18. a začátku 19. století nesmíme opomíjet ani procesy industrializace a urbanizace. V kontextu urbanizace docházelo k migraci obyvatelstva do měst a zakládání větších městských aglomerací. Míra ilegitivity byla obvykle již před tímto obdobím vyšší než na venkově. Jak píše Ludmila Fialová: „Poněkud jiný obraz poskytují data z městských farností. Podíly dětí narozených neprovdaným matkám v nich bývá zpravidla vyšší, i když rozdíly nebyly příliš vysoké, zvláště, šlo-li o menší město. Z dostupných dat lze soudit, že až do konce 50. let 18. století byl jejich podíl i ve větších městech nižší než 5 % s teprve potom se poměrně rychle zvýšil na dvojnásobek (např. Litoměřice, pravděpodobně i Plzeň)“ (Fialová, 2007: 232). Podíly nemanželsky narozených se lišily i oblastně ve smyslu způsobu obživy a dostupnosti sňatků, jak bylo již výše zmíněno: tam kde byl sňatkový věk vyšší, byla pravděpodobně i vyšší míra ilegitivity (vzhledem k širšímu časovému rozpětí mezi pohlavní dospělostí a prvním sňatkem jedinců). Důležité také bylo, jak velká byla v dané oblasti dostupnost sňatků. Při horší dostupnosti sňatků (v kontextu dědičného práva) se zpravidla míra ilegitivity zvyšovala na základě větší části pohlavně dospělé neprovdané populace – osob v „definitivním celibátu“. Problematikou dostupnosti sňatků a definitivního celibátu se zabývá kniha *Rodina našich předků*:

„V preindustriální společnosti západní a střední Evropy nebyl sňatek úplnou samozřejmostí, dostupnou zcela všem. Někdy se dokonce objeví názory, že sňatek byl svým způsobem privilegiem. Každopádně však platí, že sňatek byl dostupný tomu muži, který byl s to si zajistit existenční podmínky pro budoucí rodinný život. Musel být buď dědicem nemovitosti anebo si zajistit vlastní živnost“ (Horský–Seligová, 1997:78).

V oblastech s určitou mírou protoindustrializace¹² se míra osob v definitivním celibátu na základě více osob schopných uživit sebe a rodinu živností, zmenšovala. Další rozdíly v míře ilegitivity v té které oblasti závisely na etnickém složení obyvatelstva, resp. na příslušnosti

¹² Tedy jev 18. století spojovaný s regiony, kde se pro většinu obyvatel nenaskýkala možnost uživit se zemědělstvím a lidé byli tedy nuceni nacházet obživu v jakémsi „domácím průmyslu“, jak se dočítáme ve studii“ Arnošta Klímy. (KLÍMA, Arnošt. The Role of Rural Domestic Industry in Bohemia in the Eighteenth Century. *The Economic History Review* 27 (1) / 1974, s. 48–56.)

k národní kultuře. V českých zemích byla míra ilegality zpravidla vyšší v německy mluvících oblastech než v těch českých. (Fialová, 2007: 234).

3. VERNEŘICE

3.1 Historie před industrializací

Městečko Verneřice se nachází v severozápadních Čechách v dnešním Ústeckém kraji v okrese Děčín.¹³ Rozkládá se ve vysoko položeném údolí při Bobřím potoku, který pramení v úbočí Bukové hory. Dnes jsou Verneřice, kde v současné době žije kolem 1200 obyvatel, poměrně obyčejným českým městečkem, na konci 18. a v průběhu 19. století však představovaly jedno z nejvyspělejších průmyslových center v Čechách.

Ačkoli se vznik Verneřic předpokládá již ve druhé polovině 13. století, písemně doloženy jsou jako velká trhová ves od roku 1384, kdy se o nich objevuje zmínka v souvislosti působení kněze ve farním kostele svaté Anny. V roce 1497 jsou pak po získání městských práv od Zikmunda Děčínského z Vartenberka Verneřice označeny již jako městečko. Městem se Verneřice staly v první polovině 16. století, kdy jim byl králem Ludvíkem Jagellonským v roce 1522 udělen městský znak a pečeť. Verneřice byly od 17. století rozděleny mezi panství Liběšice a Ploskovice, ploskovická část, čítala v roce 1833 dle Johanna Gottfrieda Sommera (topografický spis *Das Königreich Böhmen* z roku 1833) 103 domů o 531 obyvatelích a liběšické části (náležející pražským jezuitům) pak připadalo 148 zbylých domů (Sommer, 1833: 339). V letech 1709 a 1774 zasáhl město patrně veliký požár a v letech 1756 a 1778 prošla Verneřicemi pruská vojska, v první polovině sedmdesátých let 18. století bylo město zasaženo hladomorem, o kterém se mimo jiné zmiňuje Ludmila Fialová v knize *Dějiny obyvatelstva českých zemí* z roku 1981 (Fialová 1981: 178). V tomto období se však zároveň ve Verneřicích začínal podnikatelsky realizovat Johann Joseph Leitenberger (viz zde str. 17) a Verneřice se zejména po užití parního stroje v mechanické přádelně v roce 1797 staly jedním z průmyslově nejvyspělejších měst v zemi.

¹³ Důkladné informace o historii, významu či geografické povaze kraje, v němž se Verneřice nachází, podává Karel Kuča v publikaci *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, z níž také přejímám zde udávané faktografické informace.

3.2 Charakteristika – zdroje obživy a topografie

Jak se ve svých topografických dílech zmiňují Sommer (*Das Königreich Böhmen*) i Josef František Jaroslav Schaller (v topografickém spisu *Topographie des Königreichs Böhmen* z roku 1787), Verneřice byly patrně jak v osmdesátých letech 18. století, tak ve třicátých letech 19. století „městečkem“ s počtem domů jen o něco přesahujícím dvě stě – 211 v roce 1787 (Schaller, 1787: 283), 251 v roce 1833, v témž roce se počet obyvatel pohyboval kolem 1453 osob (Sommer, 1833: 339). V té době mělo město pivovar, radnici, městský soud a v osmdesátých letech založený chudobinec. Kromě již zmíněného kostela sv. Anny se zde na „Božím Vrchu“ nacházel i dnes již zaniklý kostel sv. Trojice. Mimo to se zde již v osmdesátých letech 19. století vyskytuje manufaktura na potisk bavlněných tkanin (Schaller, 1787: 284), později pak kartounka a dvě přádelny (Sommer, 1833: 339).

Půda ve Verneřicích a okolí byla spíše „hornatá, kamenitá a chladná“ (Schaller, 1787: 284), pěstovalo se zde tudíž zelí, oves a len. Pro nedostatek úrodné orné půdy se tedy místní obyvatelstvo, stejně jako v ostatních podhorských a horských pohraničních oblastech, převážně nemohlo živit zemědělstvím, jako tomu bylo v úrodnějších oblastech a nížinách Čech. Jako alternativa zemědělské činnosti se nabízela řemeslná výroba a obživa v podobě textilního průmyslu, nejprve domácího v rámci protoindustrializace, později v rámci Leitenbergerem započaté industrializace. Velká část obyvatel se živila předemím, tkalcovstvím, bělením a barvením látek, v roce 1833 se předemím živilo asi 300 lidí. Leitenbergerova kartounka tou dobou zaměstnávala 238 dělníků, a jeho dvě přádelny (z nichž jedna mechanická) celkem 113 zaměstnanců. Započítává-li Sommer počty dělníků do celkového počtu obyvatelstva, z celkového počtu obyvatel se 20,6 % obyvatel předpokládaně živilo domácí výrobou a nejméně dalších 26,2 % zastávalo pozice v textilních fabrikách J. J. Leitenbergera. I Schaller v období do roku 1787 zmiňuje kartounku – „která zde byla od zákazu dovozu zahraničního zboží a byla rozšířena o 22 tiskařských stolů“ (Schaller, 1787: 284) – jako jeden z hlavních zdrojů obživy pro místní obyvatelstvo. Zbytek práce schopné populace Verneřic živil zejména v oblasti řemesel či obchodu (Sommer, 1833: 340).

4. VERNEŘICKÁ INDUSTRIALIZACE A JOHANN JOSEPH LEITENBERGER

4.1 Mladá „preindustriální léta“

Johann Joseph Leitenberger byl českým podnikatelem, rodákem z Litoměřicka. Byl prvním nešlechtickým vlastníkem manufaktury na území Rakouské císařství, jeho životní příběh je opravdovým příkladem pionýrství a podnikatelského ducha. Jeho podnikatelská činnost změnila v 18. a 19. století celé Litoměřicko a zejména jedno malé městečko jménem Verneřice k nepoznání.

Jak se můžeme dozvědět u Zdeňka Míky¹⁴ nebo z publikace *Neue deutsche Biographie*¹⁵, J. Leitenberger se narodil 27. března 1730 v Levíně na Litoměřicku do rodiny barvířského mistra Franze Leitenbergera. V mládí se pod dozorem svého otce vyučil barvířem a poté, co se ve svých dvaceti letech vykoupil z nevolnictví, jakožto tovaryš se vypravil „do světa“. (Míka, 2020: 19). Navštívil Horní Falc, Korutany, Salzburg a Tyrolsko (*Neue Deutsche Biographie*, 1966: 165), dostal se dokonce i do Curychu, Basileje, Bernu, Mannheimu, Frankfurtu nad Mohanem a Norimberku (Míka, 2020: 19). V Augsburgu pak pracoval v kartounce Johanna Heinricha Schüleho. Roku 1758 se oženil s Marií Elisabethou, dcerou barvířského mistra Reitländera z Verneřic. V roce 1764 převzal barvířskou dílnu svého tchána, kterou později spojil s tkalcovskou dílnou svého otce. Získal povolení své výrobky prodávat ve vlastním obchodě a brzy mu tento způsob podnikání přestal dostačovat.

¹⁴ MÍKA, Zdeněk. *Praha průmyslová: rozvoj pražské průmyslové aglomerace do zániku Rakouska-Uherska*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 2020.

¹⁵ *Neue deutsche Biographie*, sv. 14. Berlín, 1966.

4.2 Manufaktura a mechanická přádelna

V roce 1770 se J. J. Leitenberger rozhodl svou podnikatelskou činnost vyzdvihnout na novou úroveň, svůj malý podnik povýšil na manufakturu skládající se z tkalcovny, bělidla a v neposlední řadě dílny na potiskování bavlněných tkanin (kartounky) se šesti tiskařskými lisami.

Pro nedostatek příze založil vlastní přádelnu bavlny v Týnském dvoře v Praze produkující různé druhy příze z makedonské bavlny. Jeho manufaktura měla k dispozici i vlastní tesařskou dílnu vyrábějící potřebné nástroje pro potiskování tkanin. Požár roku 1774, který zničil veškerý jeho verneřický majetek, pojal Leitenberger jako příležitost k celkové modernizaci svého podniku a uskutečnil výstavu nové, nyní modernizované tkalcovny a kartounky.

Úspěšné podnikání mu dovolilo své majetky rozšiřovat, v Ústěku zřídil v bývalém jezuitském klášteře další barvírnu a bělidlo, založil novou manufakturu v Nových Zákupcích a v Josefově Dole u Kosmonos koupil roku 1793 kartounku po smrti jeho předchozího majitele Josefa Bolzy.

V devadesátých letech 18. století se na podnikatelské činnosti podíleli i Leitenbergerovi synové Ignaz a Franz. V roce 1797 se Leitenbergerova rodina zasloužila o zavedení první mechanické přádelny ve střední Evropě, lokalizované právě ve Verneřicích. Leitenberger se tak stal největším podnikatelem své doby v Čechách.

5. MATRIKY

Matrika je ve *Slovníku pro historiky a návštěvníky archivů* definována jako „úřední kniha, do níž byla zapisována jména osob, splňujících požadavky evidence příslušné instituce“ pro potřeby právní evidence (Rameš, 2005: 147). V České republice se v současné době vedou zejména matriky o narození, sňatcích, registrovaném partnerství a úmrtích. Jsou ve státní správě, vedou se na matričních úřadech a údaje do nich zaznamenávají matriční úředníci. Matriky se dělí na živé, které se nacházejí na matričních úřadech s omezeným přístupem, a na mrtvé (ty, od jehož posledního zápisu o narození uplynulo 100 let a od posledních zápisů o sňatku či úmrtí uplynulo 75 let), ke kterým je veřejný přístup. „Mrtvé“ matriky se nacházejí ve státních oblastních archivech (pražském, plzeňském, třeboňském, královohradeckém, brněnském, opavském a litoměřickém) a v Archivu hlavního města Prahy. Právě z mrtvých matrik lze čerpat data pro historickodemografické bádání.

5.1 Historie matrik

Třebaže církevní evidence křtů (stejně tak i sňatků a pohřbů) sahá nejspíš hluboko do historie křesťanské církve, první dochované matriky pocházejí ze 14. století, kdy byly zaváděny zejména při univerzitách (Rameš, 2005: 364). V Čechách pocházejí nejstarší matriky ze severozápadního pohraničí, první byla založena roku 1531 v Jáchymově, jak se dozvídáme v textu o vývoji matričního zápisu od Eduarda Maura¹⁶ (Maur, 1972: 41). S větší či menší mírou přesnosti a pečlivosti se matriky v Evropě začaly hromadně vést nejpozději od přelomu 16. až 17. století. Vedení matrik v českých zemích bylo nařízeno synodami v Olomouci na konci 16. a v Praze začátku 17. století (tamtéž: 42).

Zápisy v matrikách byly zprvu velmi jednoduché jen s málo údaji,¹⁷ ale postupem času získaly jednodušší formu a podrobnějšími informacemi o křtech, sňatcích a pohřbech. Do druhé poloviny 18. století byly však matriky značně nejednotné, jak způsoby zápisu, tak jazykově. Jak píše Maur: „Až do poloviny 18. století se střídá v našich matrikách čeština, němčina a latina. Náhrada češtiny za němčinu zpravidla souvisela s poněmčením farnosti – typickým příkladem tu mohou být matriky kladrubske nebo chotěšovské –, jinak záleželo často na tom, kdo měl vedení matrik v rukou. Zapisoval-li do nich kněz, zvláště řádový, častěji používal latiny, svěřil-li vedení matriky kantorům nebo zvoníkům, uplatnil se v nich jazyk národní“ (tamtéž: 43). Situace se značně zlepšila až v polovině 18. století, kdy byl na duchovní vyvíjen ze strany pražské konzistoře nátlak na lepší péči o matriky, a dokonce stanovila pokutu za nedbalost (tamtéž: 45). I nadále však zápisy zůstávaly značně nejednotné.

Teprve když se o evidenci obyvatelstva začal v rámci myšlenkových směrů osvícenství a populacionismu zajímat stát, byl do matrik centrálně vnesen určitý řád. Celoříšsky byly jednotné matriční formuláře zavedeny v roce 1770 v rámci osvícenských reforem, v roce 1781 byly pak církevní matriky prohlášeny za veřejné listiny a v únoru roku 1784 byl vydán matriční patent *O vedení matrik narozených, oddaných a zemřelých farními úřady*, v červenci téhož roku byl pak prostřednictvím dvorského dekretu *O jednotném postupu při vedení matrik* vydán pokyn o rozdělení matrik dle obcí ve farnosti, kdy měla mít každá z obcí matričně oddělena. Odděleně byly nadále vedeny i knihy o křtech, sňatcích a

¹⁶ MAUR, Eduard. Vývoj matričního zápisu v Čechách. *Historická demografie* 6/1972, s. 40–58.

¹⁷ „Prosadilo-li se vedení matrik v Čechách poměrně rychle, nelze říci totéž o formě zápisu, jak ji předepsal římský rituál z roku 1614 [...]. V křestních Matrikách se mělo uvádět datum narození a křtu, jméno kněze a jméno dítěte, dále jméno a farnost rodičů a kmotrů“ (Maur, 1972: 42).

úmrtích, které byly do té doby zapisovány do jedné „trojité“ matriky (Rameš, 2005: 364). Tímto dekretem byl také zaveden jednotný formulář platný až do roku 1949, kdy vedení matrik převzala státní správa. Mimo matriky katolické se v souvislosti s vydáním tolerančního patentu Josefa II. v roce 1781 začaly oficiálně vést i matriky nekatolické (do té doby vedeny „neoficiálně“ pro vnitřní potřeby jednotlivých kongregací) a začínají se objevovat i matriky židovské a civilní.

Další změny v matričním zápisu zaznamenáváme v 19. století, kdy se v roce 1840 záznamy rozšířily o podrobnou legendu, která měla zabránit možným chybným interpretacím uvedených údajů, v roce 1850 si pak další změny ve formuláři vyžádalo zrušení patrimoniální správy (Maur, 1972: 51). Na konci 19. století potom došlo k definitivnímu sjednocení matričních formulářů na konferenci zástupců pražské, litoměřické a královohradecké konzistoře (tamtéž: 52). Od povolení občanských sňatků v roce 1868 byly zavedeny i oddací matriky vedeny okresními hejtmany a magistráty, následně byly pro osoby bez vyznání zavedeny i matriky rodné a úmrtí (tamtéž :53).

Další změny zaznamenal matriční systém až v rámci německé okupace, kdy byla v Sudetech v rámci státní evidence říšských občanů zavedena evidence také občanů v protektorátu. V poválečném období byl původní stav evidence do matrik obnoven, načež byla od ledna 1949 matriční systém zestátněn a byl po celé československé republice zaveden jednotný systém státních matrik.

5.2 Verneřické matriky

Matriky evidující narozené, oddané a zemřelé obyvatelstvo Verneřic jsou uloženy ve Státním oblastním archivu (dále jako SOA) Litoměřice. Nejstarší dochované matriky pochází ze 17. století a jde o matriky tzv. trojité, tedy o matriční knihy obsahující zápisy o křtech, sňatcích i úmrtích obyvatelstva. Až do roku 1784 jsou matriky vedeny latinsky, po josefinském patentu (viz zde str. 19) nalézáme zápisy v němčině s latinskými poznámkami a zápisy o kontrolách matrik.

V mém výzkumu byla využita data z římskokatolických matrik z Verneřic, které jsou v digitalizované podobě jsou k nalezení na webových stránkách SOA Litoměřice. Konkrétně se jedná o matriky č. 8631 (jediná „trojitá“ matrika z použitých matrik) obsahující zápisy narozených z let 1684–1765, č. 8632 obsahující zápisy z let 1766–1786, č. 8933 obsahující zápisy z let 1787–1802 a č. 8634 obsahující zápisy z let 1802–1830. Z těchto matrik jsem vybrala data z padesátých a devadesátých let 18. století, druhá sonda (z devadesátých let) je pak „protažena“ až do prvního desetiletí let 19. století, jelikož matrika č. 8933 a matrika č. 8634 obsahují pouze zápisy z Verneřic, kdežto matrika č. 8631 a částečně matrika č. 8632 obsahují zápisy i z okolních obcí, jejichž obyvatelé byli zřejmě po matričních reformách druhé poloviny 18. století zapisováni do jiných matrik. Mezi tyto obce patří Blankartice, Knínice, Leština, Loučky, Malé Stínky, Příbram, Rychnov, Stará Homole, Touchořiny, Týniště, Velké Stínky a Zubrnice. V kontextu počtu narozených dětí je tedy nutno zohlednit změny ve vedení matrik, související patrně s matričními reformami osmdesátých let 18. století. Do verneřických matrik se reformy (viz zde str. 19) promítají právě v roce 1784, kdy je kromě změny matričního formuláře od května 1784 (v matrice inv. č. 8632) v matrikách Verneřic vedeno pouze obyvatelstvo samotného města, bez přilehlých obcí, jako tomu bylo do té doby. Pokles v počtu vedených porodů je tedy patrný od roku 1784 a ještě více pak od roku 1785, který je jako první celý vedený pouze pro obyvatelstvo samotného města Verneřice.

Data ve verneřických matrikách jsou v období 1750–1809 jsou úplná ve smyslu kontinuity záznamů v celém určeném časovém úseku. Není patrné, že by v použitých matrikách uložených v SOA Litoměřice (inv. č. 8631, 8632, 8634 a 8933) byly vynechány údaje z určitých časových úseků. Záznamy o nemanželských dětech jsou konzistentně patrné víceméně na první pohled, v naprosté většina případů jde o absenci záznamu o otci dítěte. V matrikách inv. č. 8634 a 8933 je pak hledání ilegitimních dětí

usnadněno označením v kolonkách o legitimitě či ilegilititě. V souvislosti s čárkováním ilegility jsem se při výzkumu setkala jen s několika málo chybně zaškrtnutými případy, konkrétně šlo o tři za sebou jdoucí chybně označené zápisy v matrice č. inv. 8933 na str. 65, kdy se zřejmě u obou písařů (zápisy očividně pochází od dvou různých původců) došlo k lidské chybě při zaškrťování kolonek. Jako chybu jsem tyto kategorizace těchto zápisů interpretovala na základě ostatních charakteristik záznamů, kdy ve všech třech známe otce a matky dětí jsou zapsány např. jako „Theresia roz. Hrinin“, dá se tedy usuzovat, že rodiče byli sezdaní a jejich křtěný potomek je tedy legitimní. Chyby v zápisech se samozřejmě vyskytují na více místech, nejčastěji jde o škrtnané či přepisované zápisy, v případech kromě výše zmíněného jde však vždy o opravená data a na první pohled pochopitelné úpravy, které nijak podstatně nenarušovaly průběh sběru dat.

K úplnosti dat je ještě třeba zmínit skutečnost, že ačkoli jsou nasbírané údaje celistvé, co se týče matričního zápisu ve verneřické farnosti v letech 1750–1809, nelze tvrdit, že jsou úplná v kontextu skutečných počtů nemanželsky narozených v této oblasti. Je třeba počítat s tím, že data zapisovaná v matrikách patrně nikdy nemohou zcela odrážet skutečnost zkoumané problematiky, je více než pravděpodobné, že se určitý podíl nemanželských porodů do matričního zápisu vůbec nedostal. V kontextu dobového pojetí počestnosti a hanby, kriminalizace a stigmatizace spojující se s početím a porodem nemanželského potomka musíme zohlednit možnost, že některé matky své nemanželské potomky mohly zatajovat. V těchto případech mohlo jít například o nemanželské děti vdaných žen, kdy bylo většinou relativně snadné vydávat dítě za dítě manželské (tzv. kukaččí děti se při „plnohodnotném“ soužití manželů těžko dokazovaly). V některých případech mohlo docházet k infanticidě, jak se zmiňuje Martin Rheinheimer¹⁸ ve své knize:

„Mnoho žen odmítalo přiznat svou tísnivou situaci sobě samým i ostatním lidem. Odkládaly rozhodnutí a tajily své těhotenství. Zabití dítěte, k němuž docházelo obvykle už při porodu nebo bezprostředně po něm, je považováno za zločin svobodných služek. Jen deset procent pachatelek bylo vdaných nebo ovdovělých. Na rozdíl od potratů musíme počet nejasných případů považovat za nepatrných. Jakmile bylo nalezeno mrtvé dítě, vyvstalo podezření, tím spíše, že mrtvolka obvykle ležela poblíž matčina obydlí – na hnojišti, ve studni nebo v nedalekém vodním toku“ (Rheinheimer, 2003:67).

¹⁸ RHEINHEIMER, Martin. Žena v nouzi. In: Týž. *Chudáci, žebráci a vaganti*. Lidé na okraji společnosti. 1450–1850. Praha: Vyšehrad, 2003.

Počty zavražděných nemanželských dětí by se tedy daly zkoumat na základě zaznamenaných případů žen souzených za právě tento trestný čin, matriky však tyto informace neobsahují, nejde tedy o součást mého výzkumu.

Dalším druhem vypořádávání se s hanbou nemanželského porodu bylo odkládání dětí. Zde Reinheimer uvádí:

„Mnohem častější než usmrcení dítěte bylo jeho odložení. Od středověku vznikaly proto na mnoha místech nalezince [...], v Paříži bylo až do 60. let 17. století ročně nalezeno 500 dětí, ale do roku 1700 překračoval tento počet 2000 a v 70. letech 18. století už to bylo 7000 dětí ročně. [...] V polovině 19. století žilo v nalezincích po celé Evropě víc než 460 000 dětí“ (Reinheimer, 2003: 68).

Je třeba zohlednit i určitou úroveň podregistrace nemanželských dětí. Jak píše Fialová: „Protože zápis do matriky byl až do roku 1770 placený, možná, že i tato okolnost vedla k podregistraci zápisů dětí rozených mimo manželství, jejichž matky zpravidla patřily k méně majetné sociální vrstvě“ (Fialová, 2007: 232). Nikdy tak s naprostou jistotou nezjistíme, kolik nemanželských dětí se oproti celkovému počtu narozených skutečně narodilo. V tomto kontextu je také potřeba zmínit, že novorozenci, kteří zemřeli brzy po porodu, často nebyli zapisováni do matrik narozených, ale rovnou do matrik zemřelých. Nemanželské děti zpravidla v kojeneckém věku umíraly častěji, o tomto jevu se zmiňuje např. Markéta Skořepová¹⁹ své studii:

„Dosavadní výzkumy naznačující vyšší úmrtnost nemanželských dětí se neshodují v interpretaci tohoto jevu: někteří historici zvýšenou mortalitu přisuzují chudobě rodin, do kterých se nelegitimní děti většinou rodily, jiní ji spojují se sníženým sociálním statutem nemanželských dětí, kterým nebyla věnována potřebná péče. Tento pohled je do značné míry odvozen z raně novověké představy ‚nepočestnosti‘ a dobové kriminalizace mimomanželské sexuality“ (Skořepová, 2019: 174).

¹⁹ SKOŘEPOVÁ, Markéta. Nemanželsky narozené děti na Pelhřimovsku v 19. století a jejich obraz v matrikách křtěných a zemřelých. *Historická demografie* 43/2019, s. 167–196.

Podrobnějším výzkumem by tedy šel počet skutečně nemanželsky narozených přiblížit, není to však součástí tohoto výzkumu, při kterém pracuji pouze s matrikami křtěných (narozených). Z matrik ani nemůžeme zjistit, kolik dětí bylo ve skutečnosti nemanželsky počatých v kontextu úmyslných potratů.²⁰

²⁰ „Zdá se, že abortivní schopnosti některých rostlin (svlačec, routa atd.) byly mezi venkovskou populací relativně známy, jakkoli obviněné ženy zdůvodňují jejich užívání dvojznačnou odpovědí, že ‚jen‘ chtěly, aby ‚se jim navrátily červené květy‘. Jistě věděly i to, že tento účel může splnit i fyzická námaha či pouštění žilou [...] Zatímco v Čechách dominují abortivní způsoby ‚mechanické‘, ve Francii jsem se setkala především s užíváním bylin či pouštěním žilou pod záminkou ‚léčby‘“ (Tinková, 2003: 40-41).

6. METODA VÝZKUMU

6.1 Postup při sběru dat

Jak již bylo zmiňováno, ve svém výzkumu nepracuji s jinými evidenčními prameny než s verneřickými matrikami narozených, nebudu tedy do své práce zahrnovat případné nemanželské potomky zemřelé při porodu nebo brzy po něm (tedy zapsané pouze do matriky zemřelých) ani děti počaté před sňatkem, ale narozené do manželství. Pracuji výhradně s dětmi v matrikách za nemanželské přímo označované.

Zajímavým problémem při výzkumu založeném na matrikách narozených je jistě otázka předmanželských počtů. Například ve studii Alice Velkové²¹ se ukazuje, že předmanželské počtů později manželských potomků bylo jevem poměrně častým, ve zkoumaném panství Štáhlavy se do sedmého měsíce po svatbě narodilo dle autorky 30,4 % dětí, což znamená, že „minimálně třetina prvorozených dětí byla zplozena již před svatbou“ (Velková, 2002: 219). Přes významnou výši případného podílu předmanželských počtů však v mé práci nepovažuji děti počaté před svatbou a narozené již manželskému páru za součást mého výzkumu míry ilegality ve farnosti Verneřice, neboť děti počaté před svatbou, ale narozené do manželského svazku nebyly jako nemanželské kategorizovány a tím pádem ani stigmatizovány, rodiče, které počali dítě před svatbou ani nebyli trestně postihováni, nepovažují tedy tuto skupinu dětí za děti v pravém slova smyslu ilegální.

V rámcovém pojetí celkového vývoje míry ilegality ve Verneřicích pracuji s celou oblastí zaznamenanou ve verneřických kronikách (tedy i s přilehlými obcemi do roku 1784), v sondách pak hodlám verneřické porody detailněji odlišovat. Při začlenění celého vzorku z matrik započítávajících přilehlé obce vycházím z předpokladu, že činnost pozdější manufaktury měla vliv i na tyto oblasti, a vzorek tedy lze začlenit do kontinua celkového rámce výzkumu.

Ve své práci hodlám pracovat s podílem nemanželských porodů ku celkovému počtu porodů, nikoliv se samotnými počty porodů. Jak bylo již naznačeno, za účelem zjištění míry ilegality tedy pracuji s počtem porodů, ne s počtem narozených dětí. Vícečetné porody (tedy narození dvojčat) tedy počítám jako jeden porod, třebaže je výše počtu vícečetných

²¹ VELKOVÁ, Alice. Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století. In: Jiránek, Tomáš – Kubeš, Jiří (ed.). *Dítě a dětství napříč staletími*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2002, s. 205–227.

porodů téměř zanedbatelná, maximálním počtem narozených párů dvojčat za rok byly tři případy v roce 1775.

Po sběru dat ze všech matrik bude vypočten podíl nemanželsky narozených v kontextu celkového počtu porodů v daných letech. Tímto bude vyhodnoceno, odpovídají-li výsledky výchozí hypotéze, tedy zdali podíl nemanželských dětí skutečně narůstal. Vedle toho se z nalezených zápisů pokusím nastínit souvislost nárůstu ilegality a vzniku protodělnické populace ve farnosti. Všechna nasbíraná data v závěrečné fázi interpretuji na základě jejich porovnání s odbornou literaturou.

6.2 Metodika sběru dat v celkovém rámci v období 1750–1809

Nemanželské děti jsou v matričních spisech odlišeny zejména tím, že v naprosté většině případů není v zápisu o křtu zaznamenán otec, mezi rodiči je uvedena pouze matka. V matrikách č. inv. 8631 a č. inv. 8632 jde od roku 1750 až do listopadu roku 1770 o větné zápisy v latině zaznamenávající den křtu, křtícího kněze, obec, ze které dítě pochází, jména svědků, jména kmotrů a jména rodičů. V případě nemanželských dětí je zaznamenáno pouze jméno matky, jméno otce je nahrazováno značkou N. N. (z lat. *nomen nescio*, tedy „jméno neznámé“). Metodicky šlo tedy o přečtení každého zápisu, za účelem zjištění, je-li zde zapsán otec. V případech manželských dětí byly matky uváděny pouze křestním jménem, předpokládalo se, že jí náleží příjmení manželovo, v případě dětí nemanželských byla matka uvedena celým jménem. Od listopadu roku 1770 do května roku 1784 (to vše v matrice č. inv. 8632) jsou již údaje zapsány do formuláře, k údajům o křtěném dítěti se připojuje číslo popisné jeho rodného domu. U nemanželských dětí se přidává poznámka *proles illegitimus*, tzn. nemanželský potomek, případně je toto doplněno ještě poznámkou typu *patrem non voluit nominare*, tedy že matka dítěte odmítla otce jmenovat. Po vydání patentu z roku 1784 (viz zde str. 19) jsou verneřické matriky vedeny německy. Do formuláře pro zápis křtu byly také zavedeny kolonky, ve kterých se čárkou označuje náboženství rodičů, pohlaví a legitimita/ilegitimita dítěte, hledání dětí nemanželských se tedy stalo o něco jednodušším. Ve většině případů také zjišťujeme více o matkách těchto dětí, zápisy často, zejména od počátku devadesátých let, obsahují kromě příjmení matky také jména jejích rodičů, povolání jejího otce či dokonce jí samotné.

6.3 Období 1750–1759 a sonda do let 1790–1809

Do kvalitativní části své práce jsem zahrnula dva časové úseky. V prvním případě se jedná o léta 1750–1759, v druhém pak o delší časové období od roku 1790 do roku 1809. Výběr těchto dvou sond se týká činností a vlivu Leitenbergerovy verneřické industrializace. Padesátá léta 18. století jsou obdobím před založením a fungováním Leitenbergerovy vůbec první manufaktury, lze tedy pozorovat vzorek porodu neovlivněný manufakturní činností. Druhá sonda začínající v devadesátých letech 18. století a končící koncem prvního desetiletí 19. století představuje období, kdy byla již manufaktura plně začleněna do verneřického života. V tomto období navíc probíhala poměrně prudká modernizace v podobě mechanizace Leitenbergerova výrobního kolosu. Zejména v této sondě se tedy hodlám podrobněji věnovat zápisům o nemanželských dětech z uvedených let, zabývat se budu zejména sociální skladbou matek a otázkou, zda může být sociální původ rodiček ukazatelem vlivu industrializace Verneřic na podobu nemanželské porodnosti jejich populace. Vzhledem k rozličné povaze obou sond v kontextu vedení matrik (první sonda čerpá z matriky č. inv. 8631, do které ještě byly zapisovány i okolní obce, a druhá sonda z matrik č. inv. 8933 a 8634, které již obsahují zápisy pouze z Verneřic), nabízí jejich porovnání další zajímavý vhled do případných změn v míře a povaze ilegitimity Verneřic.

První ze sond, tedy sonda z padesátých let 18. století, obsahuje pouze větné latinské zápisy jen s několika základními údaji. Podstatné jsou údaje o místním původu matek, a tedy i dětí, z něhož bude možné sledovat, jak velký byl podíl nemanželsky narozených dětí přímo z městečka Verneřic, oproti celkovému počtu křtěných nemanželských dětí. Údaje o původu matek jsou vždy zapsány vedle samotného záznamu ve formulaci *Ex* [název obce]. Názvy obcí jsou popisovány německy, patří mezi ně Blankartice (Blankersdorf), Knínice (Kninitz), Leština (Leschtine), Loučky (Schöna/Schönau), Malé Stínky (Kleinzinken / Klein-Zinken), Příbram (Biebersdorf), Rychnov (Reichen), Stará Homole (Althummel / Alt-Hummel), Touchořiny (Taucherschinn/Taucherin), Týniště (Tünscht/Tinscht), Velké Stínky (Gross-Zinken) a Zubrnice (Saubernitz). Vedle zápisů o dětech pocházejících přímo z Verneřic nacházíme pak zápis *Ex Oppido*, tedy latinsky „z města/městečka“. Určení lokality je důležité pro pozdější porovnání podílu nemanželských dětí přímo z Verneřic s druhou sondou.

Ve druhé ze sond, tedy období devadesátých let 18. století a prvního desetiletí let 19. století, se již dozvídáme podstatně více. Ve většině případů uvedené sociální zakotvení

matek nemanželských dětí. V záznamu se vyskytuje buďto celé jméno rodiček, nebo jméno křestní následované celým jménem jejího otce. K tomuto bývá připojeno i otcovo (dědovo) povolání a křestní jméno jeho choti, případně ještě původ narození obou rodičů. Údaje o povolání otce jsou stěžejní z hlediska zjišťování sociálního původu matek nemanželských dětí, údaje o otci dítěte, jak již bylo řečeno, zpravidla chybí, nelze tedy než čerpat zejména ze zápisů o rodinných poměrech matek nemanželských dětí.

7. ANALÝZA DAT

7.1 Celkový rámec vývoje míry nemanželských porodů

Můj vzorek tvoří 6130 porodů z let 1750–1809, z čehož 319 počítáme mezi nemanželské. Tento počet odpovídá 5,2 % porodů, což zhruba odpovídá běžnému počtu nelegitimně narozených dětí v Čechách 18. i počátku 19. století. Pro tuto práci je však stěžejní postupný vývoj ilegitivity v tomto období, a tedy otázka, lze-li případný nárůst počtu nemanželských dětí interpretovat mimo jiné jako důsledek verneřické industrializace. Jak je možno pozorovat v tabulce č. 1, Verneřice skutečně na konci zkoumaného období zaznamenávají prudké zvýšení počtu nelegitimně narozených. Oproti období padesátých let 18. století (tedy z období před založením Leitenbergerovy manufaktury na potisk kartounových tkanin v r. 1770 a jeho mechanické přádelny v r. 1797), kdy počet nemanželsky narozených tvořil 3,7 % celkově narozených dětí, narostl v letech 1800–1809 počet nemanželsky narozených na 8,8 %, tedy o celých 5,1 %.

Údaje o počtech porodů a podílech těch nemanželských zobrazuje tabulka č. 1 po desetiletích a tabulka č. 2 po pětiletích, obojí v celém zkoumaném období. Graficky jsou pak informace znázorněny v grafech č. 1–4, v grafu č. 1 a 2 můžeme sledovat křivku vývoje míry ilegitivity, v grafech 3 a 4 pak můžeme pozorovat počty manželských i nemanželských porodů. V tabulkách i grafech je zřetelný znatelný pokles počtu porodů vůbec, a to právě v osmdesátých a devadesátých letech 18. století, kdy byly matricy rozděleny v souvislosti s matriční reformou z roku 1784 (a došlo i k rozdělení matrik ve Verneřicích a okolí, do verneřických matrik byli tedy nadále zapisováni jen obyvatelé Verneřic bez okolních obcí, jak tomu bylo doposud). V devadesátých letech už je počet porodů oproti předchozímu desetiletí přibližně o polovinu menší, v posledku však tento pokles v počtu porodů nemá na zjištění míry ilegitivity ve farnosti Verneřice valný dopad.

Z počtů porodů, znázorněných zejména v pětiletých úsecích v tabulce č. 2, můžeme pozorovat jisté výkyvy. V prvních třech pětiletí se počet porodů pohybuje kolem 650, ve čtvrtém pětiletí, tedy v letech 1765–1769 pak pozorujeme zvýšení počtu na 727. V následujícím pětiletí 1770–1774 je pak zjevný pokles na 601 porodů. Tento pokles lze přisuzovat celozemskému hladomoru, který si jakožto důsledek vyčerpání země po sedmileté válce vyžádal v českých zemích v letech 1770–1772 životy asi desetiny z celkové populace, zejména pak z řad chudiny podhorských oblastí. V letech 1775–1780 se počet

porodů vrací nad hranici sedmi set s celkovým počtem 710 porodů a v následujícím pětiletí se výše počtu porodů rovná 783, a to i přesto že jsou do matriky farnosti od května 1784 zapisovány už pouze verneřické porody. Tato skutečnost může odkazovat na určitý populační růst, který mohl být ovlivněn faktory, jako je zlepšení dostupnosti sňatků či zvýšené migrace manufakturních pracovníků do Verneřic. Následující období už jsou obdobím po rozdělení matrik a počty porodů se tedy pohybují kolem 300. Nejvíce jich pak bylo v pětiletí 1785–1790 s počtem 338 porodů. V následujících třech pětiletích pak počet klesá s kritickým bodem v letech 1800–1804, kdy se počet porodů snížil na 228. Tato klesající tendence by mohla být dána do souvislosti s napoleonskými válkami počínajícími v roce 1803. V posledním zkoumaném pětiletí 1805–1809 se pak počet zvýšil opět mírně zvýšil na 238 porodů.

Podívejme se nyní na podíly nemanželských porodů. Z tabulek č. 1 a 2 lze vypožorovat, že procentuální vývoj podílu ilegitivity není přímočarý. V grafech č. 1 a č. 2 to můžeme sledovat na křivkách, které v daných časových etapách stoupají, ale následně i klesají, aby ke konci zase stouply. Výše míry ilegitivity na samém konci podstatně stoupá. Z dat z tabulky č. 1 je jasně vidět, že se počáteční hodnoty míry ilegitivity výrazně liší od hodnoty posledního desetiletí. V padesátých letech 18. století se setkáváme s 3,7% podílem nemanželských porodů a v prvním desetiletí 19. století už nacházíme podíl 8,8 %, tedy podíl větší o 5,1 %. Pracujeme-li pak s daty s tabulkou č. 2, zjišťujeme, že oproti počátečnímu podílu 2,4 % v letech 1750–1754 vyšplhala míra ilegitivity v posledním pětiletí 1805–1809 na 10,5%, což je o celých 8,1 % více. Třebaže jsou tato data ve shodě s výchozí hypotézou, nelze s jistotou tvrdit, že je nárůst ilegitivity přímo způsobem činností verneřické manufaktury.

I přes to, že tento kontrast poukazuje na celkově stoupající tendenci míry ilegitivity, hodnoty mezi krajními body v tabulkách i grafech kolísají. Kolísání je v pětiletých obdobích dané zejména tím, že jsou vzorky v jednotlivých časových úsecích pěti let poměrně malé, změny v míře ilegitivity mohou souviset s měnící se výší sňatkového věku v oblasti. Obzvláště dobře je to pak vidět v grafu č. 2 (též v tabulce č. 2), kde je (po nejvyšší hodnotě 10,5 %) druhou nejvyšší hodnotou 7% podíl ilegitivity, objevující se ve dvou ze všech dvanácti pětiletých úseků, a to v letech 1800–1804, ale také v letech 1765–1769. V kontextu desetiletí je pak druhá největší hodnota zaznamenána také v šedesátých letech s 5,8 % ilegitivity porodů. Nárůst míry ilegitivity v tomto období pravděpodobně souvisí s obdobím od poválečném období do vypuknutí hladomoru sedmdesátých let, v letech

následujících demografické krize jsou doloženy stoupající míry mimomanželské porodnosti. Dalším případem prudkého vzestupu podílu nemanželských porodů je druhá polovina padesátých let, jak je vidět v tabulce č. 2 a zejména na křivce v grafu č. 2. Míra ilegitivity tu z 2,4 % šplhá na 5,1 %, což je vzrůst poměrně významný. Vzhledem k tomu, že se jedná zejména o rok 1756, kdy bylo z celkového počtu 136 porodů 11 nemanželských (což činí 8,1 % celkového počtu porodů), nejedná se patrně o důsledek tažení pruských vojsk během prusko-rakouských válek (tedy o případné levobočky vojáků) v témž roce. V roce následujícím pak z 116 porodů nemanželských bylo jen 5, zdá se tedy, že tažení pruských vojsk se v tomto období na míře ilegitivity ve Verneřicích nepromítlo.

Výraznými poklesy v míře ilegitivity jsou dle získaných dat třetí, páté, sedmé a desáté pětiletí ve zkoumaném období. Léta 1760–1764 předcházejí výraznému zvýšení v následujícím období, zde lze spekulovat o snížení míry ilegitivity po předcházejícím prudkém vzrůstu, tedy o jakémsi poměrném vyrovnání míry nemanželské porodnosti po nezvykle vysokém podílu. V letech 1770–1774 je třeba přihlídnout k celkovému snížení plodnosti v důsledku hladomoru. V období 1780–1784 je pak situace obdobná k prvnímu poklesu, snížení míry celkové i ilegitimní porodnosti je tedy pravděpodobně přirozeným následkem předchozího výkyvu směrem nahoru. Posledním propadem jsou pak roky 1795–1799, které jsou posledním obdobím před nejprudším nárůstem míry ilegitivity v prvním desetiletí 19. století, tedy v prvním desetiletí, kdy naplno fungovala verneřická mechanická přádelna založena roku 1797.

Stoupání míry ilegitivity v posledních dvou desetiletích či čtyřech pětiletích zkoumaného období je ve shodě s úvodní hypotézou. Jak bylo však řečeno, na základě tohoto výzkumu nelze s jistotou určit, nakolik zvýšená míra ilegitivity souvisí s verneřickou industrializací a na kolik je ovlivněna jinými společensko-kulturními a demografickými faktory.

7.2 Podrobnější pohled na období 1750–1759 a 1790–1809

7.2.1 Padesátá léta 18. století

Období padesátých let 18. století, tedy let 1750–1759, je obdobím předcházejícím založení první Leitenbergerovy manufaktury v roce 1770. Jak lze pozorovat v tabulce č. 3, v tomto časovém úseku se dle příslušné matriky ve Verneřicích a okolních obcích odehrálo celkem 1291 porodů. Z tohoto počtu se 466 odehrálo přímo ve městě Verneřice, zbylých 825 případů pochází z blízkých obcí, vedených ve stejné matrice. Z celkového počtu 1291 porodů bylo v matrice zaznamenáno 48 nemanželských, z toho 6 přímo z Verneřic. Tento počet činí v celé oblasti 3,7 % nemanželských z celkového počtu porodů, zúžíme-li pak výběr pouze na Verneřice, jde o 1,3 % nemanželských z celkového počtu porodů.

7.2.2 Devadesátá léta 18. století a první desetiletí 19. století – sonda

Časový úsek mezi lety 1790–1809 byl dobou, kdy už byl do Verneřického života plnohodnotně zakomponován provoz manufaktury založené J. J. Leitenbergerem, obohacen ještě o založení mechanické přádelny roku 1797. V těchto dvaceti letech se zde narodilo celkem 1027 dětí, z toho 67 nemanželských (tabulka č. 6). Z údajů v tabulce č. 4 a tabulce č. 5 lze vyčíst, že se během těchto dvou desetiletí podíl nemanželských dětí významně zvýšil. V devadesátých letech 18. století činil podíl nemanželských dětí s počtem 26 nemanželských ku 561 celkových porodů 4,6 %. V letech 1800–1809 potom 41 nemanželských dětí ku celkovým 466 narozeným dětem činilo 8,8 %, tedy o celých 4,2 % víc.

7.2.2.1 Sociální původ nemanželských dětí

Ve vytyčeném období, situovaném po matričních reformách osmdesátých let 18. století, se již do verneřických matrik zapisovaly údaje o sociálním původu matek nemanželských dětí. V letech 1790–1809 je z 67 případů nemanželských porodů jen u 14 matek uvedeno pouze jménem, bez bližší sociální kategorizace (tabulka č. 7). Naprostá většina matek patří mezi neprovdané ženy, jde o 50 případů, z čehož pouze u 2 z nich známe i jméno otce dítěte (tabulka č. 8). Z těchto 2 případů je jen u jednoho z nich zaznamenána dodatečná

legitimizace sňatkem. Ve skupině svobodných matek je naprostá většina kategorizována dle povolání jejich otce, celkem 36 žen je charakterizováno jako „dcera [povolání otce]“. Dále jsou 3 případy žen označovaných jako „dcera [sociální status matky]“, kdy pro absenci údaje o otcích předpokládáme, že byly tyto ženy samy nemanželského původu. V 17 případech pak buďto původ a sociální status matek neznáme, jak je tomu v 15 z těchto případů, nebo jde o ženy vdané či ovdovělé, kteréžto jsou zastoupeny každá jedním případem.

7.2.2.2 Neznámý sociální původ

U matek, jejichž sociální kategorie není zaznamenána, známe buďto jen její vlastní jméno, či jména jejich rodičů bez specifikace otcova povolání. U většiny případů nacházíme i údaje o jejich místním původu, tzn. z jakého města (popřípadě obce) a panství pocházejí ony, či jejich rodiče.

Případy, kdy známe opravdu jen jméno matky, jsou 3. Jde o zápisy z po sobě jdoucích let 1791, 1792 a 1793. Kromě uvedených jmen dětí, matek – u Barbary Kreischlin, Cathariny Richterin a Marie Anny Wagnerin – a podpisů kmotrů a svědků zde nenalzáme bližší vodítka k jejich původu, jak sociálnímu, tak místnímu. Není jisté, je-li tato absence informací chybou či nezájmem zapisovatele či neochotou matek dělit se o tyto informace. Zde není zcela zřejmé, pocházejí-li matky z Verneřic či odjinud.

V jiných případech je krom jmen uveden i místní původ matky. Jde o případy z 14. listopadu 1790 a 1. března 1795, kdy je u dvou matek – Marianna Elisabetha Gaubin a Marianna roz. Grenzerin – doplněno i místo původu. U první z matek víme, že pochází z nedaleké obce Rychnov, druhá z žen pak pochází z Křešic z Děčínského panství. Zde je potřeba položit si otázku, proč bylo u Marianny Grenzerin zdůrazněno slůvko „rozená“ (*gebohrene*), a šlo-li tedy o ženu vdanou, která se z Křešic vydala svého nemanželského potomka porodit do anonymity cizího prostředí Verneřic.

U 9 ze všech 14 případů známe i jména rodičů matky nemanželského dítěte a jejich původ. Největší zastoupení zde mají místní rodiny, 4 zápis obsahují poznámku „*von hier*“, tzn. z Verneřic. Dvakrát se pak objevují rodiny z panství Hanšpach (dnes Lipová), jednou je specifikovaná obec Velký Šenov. Ve zbylých 3 případech pochází rodiny z panství Stvolínky (obec Jezvé), z panství Děčínského (obec Chrást), z panství Zahořanského (obec Zbaběč) a konečně z Blankartic, obce blízké Verneřicím spadající do panství Liběšice. V případech,

kdy rodičky nemanželských dětí pocházejí z jiné lokality než z Verneřic lze spekulovat o tom, že do Verneřic přišly za účelem služby, ve které následně otěhotněly.

7.2.2.4 „Dcery“

Mezi rodičkami charakterizovanými statusem dcery mají největší zastoupení ženy z řemeslnických rodin. Z celkového počtu 40 „dcer“ bylo 28 z nich dcerami řemeslníků. Nejčastěji se vyskytují řemesla ševcovská, tkalcovská, punčochářská, každé z těchto řemesel bylo zastoupeno 3 případy. Dále jsou 2 případy zastoupeni knihaři, zámečníci, sládci, truhláři, mlynáři a krejčí. Pouze jednou se objevuje řezník, zedník, koželuh, kloboučník, mydlář, výrobce tiskařských forem (což upomíná na Leitenbergerovu kartounku) a bednář.

Zbylých 12 dcer nepochází z rodin řemeslníků. V této podkategorii jsou největším počtem čtyř případů zastoupeny dcery nádeníků, tedy krátkodobě nájemných dělníků. Dále můžeme nalézt dva záznamy o dcerách domkařů a jednu dceru kostelníka. Zajímavé jsou pak čtyři případy dcer definovaných skrze původ matky. Ve těchto případech kategorizace dle sociálního postavení matek lze usuzovat nemanželský původ samotných rodiček v jednom případě dokonce víme, že i babička nemanželského dítěte sama byla nemanželskou dcerou. Matky rodiček jsou zde popisovány jako podruhyně, resp. nájemnice, resp. sirota a resp. „také“ („*ebenfalls*“) nemanželská dcera.

7.2.2.5 Děvečka a podruhyně

U matek definovaných skrze vlastní sociální status nalezneme v osmi z devíti podruhyně. Tento poměrně široký pojem označuje osoby žijící v „podruží“, tedy pod jednou střechou s držitelem pozemku či nemovitosti, jde tedy o osoby vyznačující se tím, že samy nedisponují vlastním obydlím (Horský – Seligová, 1997: 90). Podruzi se často živili domácím řemeslem či jako námezdní dělníci, mohli být ovdovělími jedinci (tamtéž: 92) či nemajetnými příbuznými nájemníka. V onom jednom zbylém případě jde o děvečku nebo služebnou (příklad německého „*Dienstmagd*“), Mariannu Phillipin, rodačku z Rytířova (Rittersdorfu), vsi nedaleko Verneřic.

7.2.2.6 Původ dle povolání otce

Ve výjimečných případech, kdy je nám z matričního zápisu znám i otec, známe původ obou rodičů nemanželského dítěte. Prvním z nich je záznam z 1. května 1797, kde se setkáváme s novorozenou Marií Annou, dcerou Christoha Gärtnera a Marianny Kreiblichin. Druhým případem, dne 18. září 1798, je křest novorozené Theresie, jejímiž rodiči jsou Heinrich Schuch a Theresia Löhmanin.

Zápis o křtu Marie Anny z 1. května 1797 je čárkou v kolonce „*unehelich*“ označen jako nemanželský, přesto jsou zde však zaznamenáni oba rodiče. Christoph Gärtner byl verneřickým ševcem původem z novozámeckého panství, kde ve stejném řemesle působil jeho otec. Matkou novorozené Marie Anny byla Marianna Kreiblichin, dcera verneřického mlynáře. V záznamu chybí jakákoli poznámka o pozdějším sňatku, tj. legitimizaci potomka. Údaje o otci jsou zapsány jiným písmem než zbytek zápisu, zdá se tedy, že byl Christoph Gärtner do matriky zapsán později, je možné, že právě v kontextu legitimizace dítěte sňatkem. Pokud však skutečně jde o dodatečnou legitimizaci, nebyli rodiče Marie Anny sezdáni ve Verneřicích, protože zápis o případném vstupu do manželství v matrice oddaných z let 1766–1809 (matrika č. inv. 8643) chybí – předpokládaný sňatek by se pravděpodobně udál v letech bezprostředně následujících porod nemanželského dítěte.

V případě novorozené Theresie si legitimizací sňatkem můžeme být jisti, tkalcovský mistr Heinrich Schuch a Theresia Löhmanin, dcera Ignaze a Evy Rosiny z Verneřic se dle poznámky *Per subsequens matrimonium legitimavit* později vzali. I zde je otec dítěte zjevně zapsán jinou rukou než dítě a matka, doplněn byl tedy také později než 18. září 1798. Ani v tomto případě se mi však nepovedlo záznam o sňatku nalézt ve verneřické matrice oddaných z příslušného období, rodiče byli tedy sezdáni v jiné lokalitě, nebo až mnohem později.

7.2.2.7 Speciální případy – vdaná žena a vdova

Mezi zajímavé případy patří případ vdané ženy koláře Marie Anny Bönschin roz. Wagnerin a vdovy po nočním hlídači Marie Rosiny Häckelin roz. Michelsin. V případě Marie Anny Bönschin dle zápisu neznáme její původ. Nemanželské děti narozené vdaným ženám se v matrikách často neobjevují, nemanželský původ nebylo snadné provdaným matkám

dokázat. V tomto případě tedy musel být nemanželský původ potomka zřejmý patrně z důvodů buď dlouhodobějšího odloučení manželů – kdy byla doba odloučení tak dlouhá, že nebylo o ilegitimitě potomka pochyb –, či vědomí manžela, že dítě nemohlo být jeho kvůli tomu, že spolu manželé sexuálně nežili.

Jde-li o Marii Rosinu Häckelin, dala by se v určitém slova smyslu považovat za neprovdanou, výjimečným se však její případ stává proto, že jde v celém období o jedinou ovdovělou matku nemanželského dítěte, lze tedy do určité míry přepokládat, že byla v době narození nemanželského potomka vyššího věku než ostatní rodičky nemanželských dětí.

7.2.2.8 Shrnutí sociálního původu ilegitimních dětí

Porovnání sond v tomto případě slouží zejména k přiblížení vývoje nemanželské porodnosti přímo ve Verneřicích. V první ze sond z padesátých let 18. století se po výběru porodů pouze verneřických obyvatel vykristalizoval menší vzorek o 446 porodech, z čehož bylo pouze 6 porodů nemanželských. Z celkového počtu 1291 porodů tedy porody verneřické tvoří 12,5 %, většina o 88,5 % zaznamenaných pochází z přilehlých obcí (viz zde str.28).

Stěžejní je nyní porovnání verneřických porodů z obou sond. Můžeme pozorovat, že při vyextrahování porodů „*ex opiddo*“ z matiky č. inv. 8631 je nemanželských oproti celkovým 3,7 % pouze 1,3 %. Druhá sonda už je čerpána z matrik zaznamenávající pouze verneřickou porodnost. V průběhu prvního desetiletí druhé sondy, tedy o 40 let později, podíl nemanželských porodů narostl na 6,5 % a ve druhém desetiletí druhé sondy (tedy v prvním desetiletí 19. století už podíl nemanželských porodů představuje 8,8 % nemanželských porodů. Oproti první sondě jde tedy o nárůst o celých 7,5 %, což lze považovat za velice významný posun v míře nemanželské porodnosti.

8. KOMPARACE

Ke konečné interpretaci získaných dat je také nutná komparace s jinými pracemi zabývajícími se buďto výhradně nebo mimo jiné problematikou ilegitimity v období konce 18. až začátku 19. století. Pro toto porovnání jsem vybrala několik studií obsahujících data o nemanželské porodnosti z různých lokalit lišících se místně i z hlediska obživy jejích obyvatel. Je nutno zmínit, že všechny níže komparované studie pracují s počtem narozených, nikoliv počtem porodů, zde však předpokládám minimální vliv případných vícečetných porodů na výsledné hodnoty a rozhodla jsem se tedy pokračovat v komparaci.

8.1 Panství Štáhlavy

Ve studii „Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století“ se Alice Velková věnuje venkovskému prostřední panství Štáhlavy. Štáhlavy, ležící v plzeňském kraji, bylo panstvím, ve kterém se obyvatelstvo hojně živilo zemědělstvím, ale také chovem ovcí a sprádaním vlny (Schaller, 1787: 91). Autorka se ve své práci zabývá nemanželskými dětmi z centra panství, totiž ze Štáhlav, ze Starého Plzeňce a vsí Lhůta a Sedlec. Zde je nutno poznamenat, že autorka pracuje s desetiletými úseky počínajícími druhým rokem desetiletí a končícími prvním rokem následující dekády (např. 1751–1760), zatímco já ve své práci operuji s desetiletími ve formátu od nultého do devátého roku desetiletí, tedy např. 1750–1759.

Pro naše potřeby je třeba zaměřit se zejména na podíly počtu nemanželských dětí ku počtu celkem narozených. Již od padesátých let 18. století se v panství Štáhlavy objevují poměrně vysoké hodnoty míry ilegitivity, hned ve zmíněném desetiletí se zde setkáváme se 7,8 % nemanželských dětí, zatímco ve verneřické farnosti hodnota odpovídá 3,7 %. Oproti tomu se ke konci, tj. v letech 1791–1800 a 1801–1810, míry nemanželské porodnosti snižují. V kontrastu s verneřickými daty, kdy se v poslední zkoumané dekádě objevuje 8,8 % míra ilegitivity, jde tedy o tendenci sestupnou, vzhledem k tomu, že v celém období 1751–1810 už u Velkové míra ilegitivity podruhé nepřekračuje hodnotu 7 %.

V této studii se míra ilegitivity výrazně zvyšuje na 10,3 % až v desátých letech 19. století, a i v dalších dvou desetiletích se drží ve vysokých hodnotách 8,6 % a 10,2 %. Míra nemanželské porodnosti se tedy v panství Štáhlavy výrazněji zvýšila až po mnou zkoumaném období.

8.2 Farnost Lochenice

Dalším příkladem zemědělské oblasti je farnost Lochenice, složená ze dvou vesnic – z Lochenic a Předměřic nacházejících se v těsné blízkosti Hradce Králové a Jaroměře. Touto farností se ve své studii „Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900“ zabývá Věra Kalousková²². Autorka ve své studii pracuje s daty z let 1784–1900, pro nás je stěžejní období let 1784–1809. Prvním úsekem jejího výzkumu je šestiletí 1784–1789, nadále pracuje s desetiletími.

Míry ilegitivity jsou ve společně zkoumaných letech v lochenické farnosti podstatně nižší než ve verneřické, křivka míry ilegitivity má však podobně jako ta verneřická tendenci stoupající. V prvních šesti letech zaznamenává farnost Lochenice 2,2 % nemanželských dětí, Verneřice zaznamenávají v osmdesátých letech 18. století ilegitivity 4,5 %. V prvních deseti letech 19. století pak hodnoty stoupají ve farnosti Lochenice na 4,3 %, ve Verneřicích na 8,8 %. Vidíme, že v obou farnostech je tedy podíl ke konci mnou zkoumaného období téměř dvojnásobný k podílu z osmdesátých let 18. století, vzestupná tendence je zde shodná s celozemskou tendencí (Fialová, 1981: 172). Lochenické hodnoty se, podobně jako ty šťáhlavské, radikálněji pozvedly až v desátých letech 19. století, kdy autorka uvádí až 8,3% ilegitivity.

²² KALOUSKOVÁ, Věra. Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900. *Historická demografie* 30, 2006, s. 67–143.

8.3 Farnost Zdechovice

Zdechovická farnost leží poblíž města Přelouč. V devadesátých letech 18. století se skládala z obcí Horušice, Chvaletice, Labětín, Morašice, Řečany, Spytovice, Telčice, Trnávka, Zdechovice a Zbraněves. Mimo jiné i nemanželskou porodností v této oblasti se ve své práci „Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899“ zabývala Šárka Jirásková²³. Po celé autorkou zkoumané období se farnost řadila spíše „zemědělsky orientovaným lokalitou bez výrazného rozvoje“ (Jirásková, 2012: 67).

Jirásková ve své studii rozlišuje plodnost mezi katolickou a nekatolickou částí obyvatelstva, rozhodla jsem se v posledku porovnávat hodnoty slučující obě konfesní skupiny, jelikož mi jde o podobnosti či rozdíly způsobené zejména mírou industrializace oblastí, nejde mi toliko o konfese, jistě je však potřeba rozdíly mezi mírou ilegality mezi skupinami rozdílného vyznání minimálně zmínit.

Společným výsekem časového období výzkumu v mé práci a Jiráskové studii činí časový úsek mezi lety 1790–1809, členěný po desetiletích. Stejně jako ve farnosti Lochenice můžeme i zde pozorovat stoupavou tendenci, když se z počátečních 1,7 % nemanželské porodnosti v dalším desetiletí zvětší o celých 5 %. Z těchto hodnot připadá v devadesátých letech 18. století skoro 80 % ze všech nemanželsky narozených dětí na katolickou populaci, v letech 1800–1809 pak 74 %, což autorka připisuje tomu, že „může být přísnější postoj k otázce nemanželské plodnosti u nekatolíků a mravní závazek budoucího otce k uzavření sňatku, a tedy narození dítěte v manželství“ (tamtéž: 88).

²³ JIRÁSKOVÁ, Šárka. Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899. *Historická demografie* 36/2012, s. 65–113.

8.4 Pelhřimovsko, Ústí nad Labem, Žitenice

V následujících třech studiích už pro komparaci můžeme využít jen období 1800–1809, tedy poslední desetiletí mého výzkumu. Jde o studie zkoumající oblasti Pelhřimovska (studie „Nemanželsky narozené děti na Pelhřimovsku v 19. století a jejich obraz v matrikách křtěných a zemřelých“ autorky Markéty Skořepové), Ústí nad Labem („Demografický vývoj v Ústí nad Labem v 19. století“ z pera Sabiny Duškové²⁴) a obce Žitenice („Demografický vývoj Žitenic v 19. století“ od Markéty Vaňkové²⁵). Pelhřimovská oblast a Žitenice patří mezi spíše zemědělsky orientované oblasti, Ústí nad Labem je pak město ve zkoumané době se rozvíjející v oblasti textilních řemesel a obchodu.

Ve studii Skořepové se dočteme, že se v letech 1800–1809 ve vybraných sídlech na Pelhřimovsku (města Pacov, Černovice a Červená Řečice; vesnice Božejov, Dobešov, Proseč s Křemešním, Jetřichovec a Těchoraz; osada Vackov a farnost Zachotín) narodilo 5,7 % nemanželských ze všech narozených dětí. I přes inkluzi městských celků, kde bývá zpravidla míra ilegality vyšší, je tedy podíl nemanželsky narozených dětí poměrně nízká, zejména ve městech, ve vesnických sídlech byla míra ilegality naopak poměrně vysoká – toto si autorka vysvětluje maloměstskou povahou městských sídel, nenabízející možnosti průmyslového rozvoje a větší otevřenosti venkovské společnosti, kde měli mladí lidé více příležitostí k setkávání (Skořepová, 2019: 176, 177).

Sabina Dušková se ve své práci zabývá demografickým vývoje města Ústí nad Labem, které v posledních desetiletích 18. století zažívalo hospodářský vzestup po krizi způsobené sedmiletou válkou (Dušková, 2000: 112). Jak v posledních letech 18. století, tak v prvním desetiletí 19. století se v Ústí nad Labem rychle rozvíjela textilní řemesla a obchod. Teprve v padesátých letech 19. století se město mění v průmyslové centrum severozápadních Čech (tamtéž: 113). I přes to je však v letech 1800–1809 míra ilegality v lokalitě poměrně vysoká, dosahuje 10,2 % z celkového počtu porodů. Autorka připouští, že výše míry nemanželskosti může v tomto případě souviset s etnickou skladbou obyvatelstva: „V oblastech s vyšším podílem německého obyvatelstva byla úroveň nemanželské plodnosti v tomto období zpravidla vyšší“ (tamtéž: 133).

²⁴ DUŠKOVÁ, Sabina. Demografický vývoj v Ústí nad Labem v 19. století. *Historická demografie* 24/2000, s. 109–159.

²⁵ VAŇKOVÁ, Markéta. Demografický vývoj Žitenic v 19. století. *Historická demografie* 30/2006, s. 145–194.

Žitenice, obec nedaleko Litoměřic, jsou oblastí, kterou se zabývá Markéta Vaňková. Ještě v osmdesátých letech 18. století se zdejší obyvatelstvo živilo především ovocnářstvím a méně už zemědělstvím (Schaller, 1787: 300). I před agrární povahou obce se však v Žitenicích už v první desetiletí 19. století narodilo 9,7 % nemanželských dětí z celkového počtu narozených. I Vaňková dává vysokou míru ilegality do souvislosti s převahou německy mluvícího obyvatelstva (Vaňková, 2006: 164).

8.5 Farnost Verneřice – srovnání verneřických dat s ostatními lokalitami

Srovnání všech zmíněných oblastí a oblasti Verneřic nabízí zajímavý pohled na nemanželskou porodnost v Čechách, zejména pak na přelomu 18. a 19. století. Můžeme sledovat (tabulka č. 9), že ve třech oblastech, které nám nabízejí alespoň dva časové úseky na porovnání (panství Štáhlavy, farnosti Lochenice a Zdechovice), je tendence vývoje míry ilegitivity ve dvou případech (farnosti Lochenice a Zdechovice), podobně jako v komparovaném období ve Verneřicích, vzestupná. V panství Štáhlavy není tato tendence tak jednoznačná, míra ilegitivity ve stěžejním období přelomu 18. a 19. století spíše stagnuje.

Výše míry ilegitivity se v jednotlivých oblastech liší zejména, zdá se, na bázi etnického složení obyvatelstva. Oproti celozemskému průměru osmdesátých let 18. století až počátku 19. století, tedy 5 % ilegitivity (Vaňková, 2006: 164), jsou hodnoty ze Žitenic, Ústní nad Labem a konečně Verneřic, výrazně vyšší. Naopak hodnoty z česky mluvících zemědělských oblastí Štáhlavska, Lochenic, Zdechovic a Pelhřimovska se pohybují relativně blízko celozemským hodnotám, nejvyšší hodnoty z těchto oblastí nalézáme ve Zdechovicích, kde také došlo k poměrně prudkému vzestupu ilegitivity mezi lety 1790–1809.

9. ZÁVĚR – INTERPRETACE DAT

V celkovém rámci období 1750–1809 jsme ve farnosti a posléze ve městě Verneřice sledovali vzestupnou tendenci míry ilegitivity. Po komparaci s celozemskými daty je patrné, že míra ilegitivity začala ve Verneřicích významně stoupat zhruba ve stejné době jako ve zbytku Českých zemí. Přesto je však prudký nárůst ilegitivity v samotném městě Verneřice (po separaci verneřických nelegitimních porodů od nelegitimních porodů v přilehlých obcích v letech 1750–1759) poměrně specifickým této oblasti. Z 1,3% míry ilegitivity v padesátých letech 18. století zde dochází k nárůstu o celých 7,5 %, v první desetiletí 19. století představuje podíl nemanželských porodů 8,8 %.

V kontextu komparace s dílčími studii můžeme sledovat, že je míra ilegitivity na konci zkoumaného období, tedy v letech 1790–1809, ve Verneřicích srovnatelná s ostatními oblastmi obydlými převážně německy hovořících obyvatelstvem, dokonce je i nižší (v Ústí nad Labem jde například o 10,2 % podíl nemanželských porodů). Oproti oblastem s etnicky českým obyvatelstvem, kde se míra ilegitivity v prvním desetiletí 19. století pohybuje kolem 5 % (výjimkou je farnost Zdechovice, kde míra ilegitivity představuje téměř 7 %), je podíl nemanželskosti ve Verneřicích na konci 18. a na začátku 19. století znatelně vyšší. I v porovnání s celozemským průměrem míry ilegitivity, tedy 4–5%, se ve Verneřicích vyskytovaly poměrně vysoké hodnoty.

9.1 Sociální původ svobodných matek a jejich ilegitimních dětí

V sondě z let 1790–1809 byly rozebrány informace o původu nemanželských dětí načerpaných z verneřických matrik. Jak jsme zjistili, z 67 nemanželských porodů spadá naprostá většina rodiček do kategorie neprovdaných žen, jde o 50 případů. U zbylých 17 víme s jistotou pouze u dvou, že do kategorie svobodných matek tak úplně nespádají (vdova a vdaná žena). Celkem 15 případů, u kterých sociální původ matek neznáme, sice nelze s jistotou označit za případy svobodných matek, lze to však do určité míry předpokládat. U žen ze skupiny rodiček neznámého sociálního původu, které místně nepocházejí přímo z Verneřic lze usuzovat, že nemanželsky otěhotněly ve službě (jako služebné či děvečky).

V kategorii svobodných matek byly případy, kdy byl v matrikách uveden otec výjimečné, šlo jen o dva případy z 50, přičemž v jednom případě víme, že po porodu došlo k dodatečné legitimizaci potomka sňatkem. Ve zbylých 48 případech jsou svobodné matky kategorizovány povoláním či sociální příslušností rodičů, z naprosto převážné části jde o povolání jejich otců, jedná se 36 případů. Ve čtyřech případech kategorizace skrze sociální příslušnost matky lze předpokládat nemanželský původ rodiček samotných. Mezi rodičkami definovanými skrze otce je největší podíl žen (28 případů) definován jako dcery řemeslníků, s největším zastoupením ševců, tkalců a punčochářů. Čtyři ženy pak byly dcerami nádeníků, dvě dcery domkářů, jedna dcera kostelníka, osm žen je definováno jako podruhyň, jedna jako děvečka.

Jak je z výčtu matek nemanželských potomků patrné, velká část z nich pochází z rodin řemeslníků. Jeden z otců rodiček byl výrobcem tiskařských forem, je tedy patrné, že jeho profese úzce souvisela s provozem Leitenbergerovy manufaktury. Bohužel však u zbytku případů nelze nemanželské potomky přímo spojit s činností manufaktury či mechanické přádelny. Byla-li určitá část nelegitimních dětí potomky dělníků z Leitenbergerových podniků, nejsou v matrikách z let 1790–1809 zapsáni, o přímém propojení manufakturních dělníků s mírou ilegimity ve Verneřicích se tedy lze pouze domýšlet.

Výzkum v sondě z let 1790–1809 je víceméně ve shodě s tvrzením, že větší míru ilegimity lze zaznamenat zejména u chudších společenských vrstev. U většiny řemeslníků můžeme předpokládat spíše skromnější poměry, u podruhyň a služebných (řadíme-li do této kategorie i určitý podíl žen s neznámým původem na základě výše uvedené spekulace)

předpokládáme nemajetnost a z chudších poměrů pocházely i čtyři dcery nádeníků a dvě dcery domkařů. Jak se zmiňuje např. Markéta Skořepová: „Vysoká míra ilegitimity byla charakteristická pro nižší společenské vrstvy, tedy pro dělnické prostředí rozvíjejících se průmyslových center a na venkově pro protoindustriální regiony, kde došlo k nárůstu počtu obyvatelstva a k rozvolnění tradiční struktury společnosti, jež byla původně těsně spjata s držbou zemědělského zázemí“ (Skořepová, 2019: 173).

9.2 Závěr

Vývoj míry ilegitivity ve Verneřicích se ve své vzestupné tendenci v posledku vyhovuje předpokladům počáteční hypotézy o vzrůstu podílu ilegitimních porodů ve verneřické farnosti v důsledku počátku a následného rozvoje verneřické industrializace, tzn. založení a činnosti Leitenbergerovy manufaktury a mechanické přádelny (1797). V letech před založením první manufaktury v roce 1770 (tedy ve zkoumaném úseku zahrnující roky 1750–1770) byla míra ilegitivity nejnižší v padesátých letech (3,7 %), nejvyšší pak v šedesátých letech (7 %), pokles v sedmdesátých letech lze interpretovat jako důsledek demografické krize v podobě hladomoru v letech 1770–1772. V období osmdesátých a devadesátých let 18. století se míra ilegitivity ještě snižuje, ale v prvním desetiletím 19. století prudce stoupá na 8,8 %. Za předpokladu, že je toto období dobou, kdy se naplno rozjela činnost mechanické přádelny založené roku 1797, lze uvažovat o určitém vlivu průmyslového rozvoje města na míru nemanželskosti. Po separaci porodů verneřických od porodů v přilehlých obcích v padesátých letech 18. století je kontrast mezi podílem ilegitivity v samotných Verneřicích (1,3 %) a konečným podílem z let 1800–1809 (výše uvedených 8,8 %), tedy období před a po započítání Leitenbergerova podnikání, ještě větší.

I přes výsledné hodnoty, které umožňují interpretaci nárůstu podílu nemanželských dětí ve farnosti Verneřice vlivem industrializace města Verneřice, nelze tuto hypotézu bez výhrad potvrdit. Vzestup míry ilegitivity byl pro období přelomu 18. a 19. století v českém prostředí charakteristický i v oblastech, kde k industrializaci nedocházelo. Nadprůměrné míry ilegitivity pak korespondují s regionálními rozdíly danými etnickou skladbou obyvatelstva (vyšší míra ilegitivity byla typická pro etnicky německé oblasti). Vliv Leitenbergerovy industrializace na verneřický podíl nemanželsky narozených nelze na základě získaných dat vyloučit, nelze však ani s jistotou potvrdit z důvodu možného vlivu dalších dobových faktorů, jako byla právě etnická skladba obyvatelstva, v kontextu osvícenské ideologie změna přístupu k nemanželské plodnosti nebo změny ve výši sňatkového věku.²⁶

Bylo by žádoucí a jistě zajímavé sledovat vývoj míry ilegitivity ve Verneřicích i v dalších letech 19. století, zejména za účelem zjištění, byl-li její prudký vzrůst v letech

²⁶ „Rostoucí podíly dětí rozených mimo manželství v prvních dekadách 19. století bývají dávány do souvislosti zpravidla s odkladem prvních sňatků. V první polovině 19. století se věk při prvním sňatku zvýšil v průměru zhruba o 2 až 3 roky jak u mužů tak u žen a v populaci stoupl podíl trvale svobodných osob [...] (Fialová, 2007: 234).

1800–1809 pouze určitým výkyvem, nebo šlo-li o počátek vzestupné tendence, jak tomu bylo i v jiných zkoumaných oblastech (srov. např. Velková, 2002: 211). Zajímavé by také jistě bylo zahrnout do dalšího výzkumu nemanželské děti, které zemřely buď při porodu nebo brzy po něm, potažmo také předmanželsky počaté děti, které se narodily do již legitimního manželského svazku.

POUŽITÁ LITERATURA

- DUŠKOVÁ, Sabina. Demografický vývoj v Ústní nad Labem v 19. století. *Historická demografie* 24/2000, s. 109–159.
- FIALOVÁ, Ludmila. Změny charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století. *Demografie* 4/2007, s. 230–243.
- FIALOVÁ, Ludmila et al. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1981.
- GOODY, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha: NLN, 2006.
- HIML, Pavel. Marginální vrstvy raně novověké společnosti. In: Šedivá Koldinská, Marie et al. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha: NLN, 2013, s. 370–409.
- HORSKÁ, Pavla. K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie. *Historická demografie* 22/1980, s. 343–350.
- HORSKÝ, Jan – SELIGOVÁ, Markéta. *Rodina našich předků*. Praha: NLN, 1997.
- HROCH, Miroslav – KUBIŠ, Karel. *Encyklopedie dějin novověku 1492–1815*. Praha: Libri, 2005.
- JIRÁSKOVÁ, Šárka. Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899. *Historická demografie* 36/2012, s. 65–113.
- KALOUSKOVÁ, Věra. Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900. *Historická demografie* 30, 2006, s. 67–143.
- KLÍMA, Arnošt. *Manufakturní období v Čechách*. Praha: ČSAV, 1955.
- KLÍMA, Arnošt. The Role of Rural Domestic Industry in Bohemia in the Eighteenth Century. *The Economic History Review* 27 (1) / 1974, s. 48–56.
- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2011.
- LIVI BACCI, Massimo. *Populace v evropské historii*. Praha: NLN, 2003.
- MAUR, Eduard. Historická demografie a dějiny rodiny v raném novověku. In: Šedivá Koldinská, Marie et al. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha: NLN, 2013, str. 559–583.

- MAUR, Eduard. Vývoj matričního zápisu v Čechách. *Historická demografie* 6/1972, s. 40–58.
- MÍKA, Zdeněk. *Praha průmyslová: rozvoj pražské průmyslové aglomerace do zániku Rakouska-Uherska*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 2020.
- Neue deutsche Biographie, sv. 14*. Berlín, 1966.
- RAMEŠ, Václav. *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha: Libri, 2005.
- RHEINHEIMER, Martin. Žena v nouzi. In: Týž. *Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti. 1450–1850*. Praha: Vyšehrad, 2003.
- SKOŘEPOVÁ, Markéta. Nemanželsky narozené děti na Pelhřimovsku v 19. století a jejich obraz v matrikách křtěných a zemřelých. *Historická demografie* 43/2019, s. 167–196.
- TINKOVÁ, Daniela. Ilegimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti. *Historická demografie* 27/2003. s. 133–172.
- VAŇKOVÁ, Markéta. Demografický vývoj Žitenic v 19. století. *Historická demografie* 30/2006, s. 145–194.
- VELKOVÁ, Alice. Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století. In: Jiránek, Tomáš – Kubeš, Jiří (ed.). *Dítě a dětství napříč staletími*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2002, s. 205–227.

POUŽITÉ PRAMENY

SCHALLER, Josef František Jaroslav. *Topographie des Königreichs Böhmen: darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden. Leitmeritzer Kreis. Fünfter Theil. Česko: in der von Schönfeldschen Handlung*, 1787.

SOMMER, Johann Gottfried. *Das Königreich Böhmen: Leitmeritzer Kreis*. Calve'schen Buchhandlung Praha, 1833.

SOA Litoměřice, římskokatolická f. Verneřice; matrika narozených, oddaných a zemřelých, inv. č. 8631 (1684–1765)

SOA Litoměřice, římskokatolická f. Verneřice; matrika narozených, inv. č. 8632 (1766–1786)

SOA Litoměřice, římskokatolická f. Verneřice; matrika narozených, inv. č. 8933 (1787–1802)

SOA Litoměřice, římskokatolická f. Verneřice; matrika narozených, inv. č. 8634 (1802–1830)

PŘÍLOHA

TABULKA 1 obsahuje údaje o celkovém a nemanželském počtu porodů ve farnosti Verneřice v úsecích jednotlivých desetiletí od roku 1750 do roku 1809 a vyčísluje podíl nemanželských porodů v každé dekádě.

TABULKA 2 obsahuje údaje o celkovém a nemanželském počtu porodů ve farnosti Verneřice v úsecích jednotlivých pětiletí od roku 1750 do roku 1809 a vyčísluje podíl nemanželských porodů v každém pětiletém úseku.

TABULKA 3 obsahuje údaje o celkovém a nemanželském počtu porodů ve farnosti Verneřice v období 1750–1759 dle lokality. Jde o separaci záznamů dětí narozených ve městě Verneřic od záznamů dětí narozených v přilehlých obcích a vyčíslení podílu nemanželských porodů v kontextu zmíněné separace.

TABULKA 4 obsahuje údaje o celkovém a nemanželském počtu porodů ve farnosti Verneřice v období od roku 1790 do roku 1799 a vyčísluje podíl nemanželských porodů v tomto období.

TABULKA 5 obsahuje údaje o celkovém a nemanželském počtu porodů ve farnosti Verneřice v období od roku 1800 do roku 1809 a vyčísluje podíl nemanželských porodů v tomto období.

TABULKA 6 obsahuje údaje o početním zastoupení všech matek nemanželských dětí dle sociálního původu ve městě Verneřice v letech 1790–1809.

TABULKA 7 obsahuje údaje o početním zastoupení svobodných (neprovdaných) matek nemanželských dětí ve městě Verneřice dle sociálního původu v letech 1790–1809.

TABULKA 8 obsahuje údaje o počtech matek (popřípadě otců) nemanželských dětí v kontextu charakteristiky dle povolání či sociální příslušnosti ve městě Verneřice v letech 1790–1809.

TABULKA 9 obsahuje údaje o podílu nemanželských porodů ve farnosti Verneřice v úsecích jednotlivých desetiletí od roku 1750 do roku 1809 a komparuje získaná data s daty z vybraných studií.

GRAF 1 je spojnicový. Zobrazuje vývoj křivky míry ilegality ve farnosti Verneřice dle jednotlivých desetiletí mezi lety 1750–1809 a naznačuje vzestupnou tendenci křivky.

GRAF 2 je spojnicový. Zobrazuje vývoj křivky míry ilegality ve farnosti Verneřice dle jednotlivých pětiletí mezi lety 1750–1809 a naznačuje vzestupnou tendenci křivky.

GRAF 3 je sloupcový. Zobrazuje celkový a nemanželský počet porodů ve farnosti Verneřice dle jednotlivých desetiletí mezi lety 1750–1809.

GRAF 4 je sloupcový. Zobrazuje celkový a nemanželský počet porodů ve farnosti Verneřice dle jednotlivých pětiletí mezi lety 1750–1809.

Graf 5 je výsečový. Podílově zobrazuje zastoupení jednotlivých kategorií matek, popřípadě otců nemanželských dětí ve farnosti Verneřice v letech 1790-1809.

TABULKY

Tabulka 1 – Porody podle ilegitimity ve farnosti Verneřice po desetiletích (1750–1809)

Období	Celkový počet porodů	Počet nemanželských porodů	% nemanželských porodů
1750–1759	1291	48	3,7
1760–1769	1380	80	5,8
1770–1779	1322	72	5,4
1780–1789 ²⁷	1121	51	4,5
1790–1799	561	27	4,8
1800–1809	466	41	8,8

Zdroj: Vlastní výpočty z dat nasbíraných ve Verneřických matrikách uložených v SOA Litoměřice

Tabulka 2 – Porody podle ilegitimity ve farnosti Verneřice po pětiletích (1750–1809)

Období	Celkový počet porodů	Počet nemanželských porodů	% nemanželských porodů
1750–1754	660	16	2,4
1755–1759	631	32	5,1
1760–1764	653	29	4,4
1765–1769	727	51	7
1770–1774	601	31	5,2
1775–1779	710	41	5,8
1780–1784 ²⁸	783	35	4,5
1785–1789	338	16	4,7
1790–1794	296	16	5,4
1795–1799	265	11	4,2
1800–1804	228	16	7
1805–1809	238	25	10,5

Zdroj: Vlastní výpočty z dat nasbíraných ve Verneřických matrikách uložených v SOA Litoměřice

²⁷ Počet porodů zde zřetelně klesá z důvodů matričního oddělení zápisů o obyvatelstvu Verneřic a okolních obcí (Blankartice, Knínice, Leština, Loučky, Malé Stínky, Příbram, Rychnov, Stará Homole, Touchořiny, Týniště, Velké Stínky a Zubrnice) dle josefinského dekretu *O jednotném postupu při vedení matrik* z roku 1784.

²⁸ Počet porodů zde zřetelně klesá z důvodů matričního oddělení zápisů o obyvatelstvu Verneřic a okolních obcí (Blankartice, Knínice, Leština, Loučky, Malé Stínky, Příbram, Rychnov, Stará Homole, Touchořiny, Týniště, Velké Stínky a Zubrnice) dle josefinského dekretu *O jednotném postupu při vedení matrik* z roku 1784. K oddělení matrik došlo v případě verneřických matrik v květnu téhož roku.

Tabulka 3 – Porody podle ilegitimity ve farnosti Verneřice v letech 1750–1759 podle lokality

Období	porody v celé farnosti	Z toho nemanželské porody	Porody ve městě Verneřice (ex oppido)	Z toho nemanželské porody
1750	137	1	52	0
1751	119	3	43	0
1752	139	4	48	1
1753	137	3	41	0
1754	127	5	38	0
1755	140	5	50	1
1756	136	11	50	2
1757	116	5	35	1
1758	114	2	39	0
1759	125	9	48	1
celkem	1291	48 (3,7 %)	446	6 (1,3 %)

Zdroj: Vlastní výpočty z dat nasbíraných ve Verneřických matrikách uložených v SOA Litoměřice

Tabulka 4 – Porody podle ilegitimity ve městě Verneřice (1790-1799)

Období	porody celkem	Nemanželské porody
1790	63	2
1791	55	2
1792	66	3
1793	44	3
1794	68	5
1795	56	2
1796	49	0
1797	43	2
1798	67	3
1799	50	4
celkem	561	26 (4,8 %)

Zdroj: Vlastní výpočty z dat nasbíraných ve Verneřických matrikách uložených v SOA Litoměřice

Tabulka 5 – Porody podle ilegitimity ve městě Verneřice (1800–1809)

Období	porody celkem	nemanželské porody
1800	43	1
1801	37	2
1802	54	6
1803	45	5
1804	49	2
1805	44	4
1806	38	1
1807	48	4
1808	53	7
1809	55	9
celkem	466	41 (8,8 %)

Zdroj: Vlastní výpočty z dat nasbíraných ve Verneřických matrikách uložených v SOA Litoměřice

Tabulka 6 – Sociální status matek nemanželských dětí

Sociální status matek	Počet	
Svobodné (neprovdané)	Otec neznámý	48
	Otec známý	2
Vdané	1	
Vdovy	1	
Neznámý	15	
Celkem	67	

Zdroj: Vlastní výpočty z dat nasbíraných ve Verneřických matrikách uložených v SOA Litoměřice

Tabulka 7 – Kategorie neprovdaných (svobodných) matek nemanželských dětí

Otec dítěte neznámý			Otec dítěte známý	
Kategorizace skrze povolání otce	Kategorizace skrze povolání matky	Kategorizace skrze povolání rodičky	Dodatečná legitimizace sňatkem	Otec pouze zapsán – dodatečná legitimizace nejistá
36	4	9	1	1

Zdroj: Vlastní výpočty z dat nasbíraných ve Verneřických matrikách uložených v SOA Litoměřice

Tabulka 8 – Charakteristika matek (popřípadě otců) nemanželských dětí dle povolání či sociální příslušnosti ve městě Verneřice (1790–1809)

Sociální kategorie matek (případně otce)	Počet případů
Dcera domkáře	2
Dcera ševce	3
Dcera tkalce	3
Dcera sedláka	1
Dcera kostelníka	1
Dcera nádeníka	4
Dcera knihaře	2
Dcera řezníka	1
Dcera zedníka	1
Dcera zámečníka	2
Dcera koželuha	1
Dcera sládka	2
Dcera punčocháře	3
Dcera kloboučníka	1
Dcera mydláře	1
Dcera truhláře	2
Dcera výrobce tiskařských forem	1
Dcera bednáře	1
Dcera mlynáře	2
Dcera krejčího	2
Dcera podruhyně	1
Dcera sirotky	1
Dcera nájemnice	1
Dcera nemanželské dcery	1
Děvečka/ služebná	1
Podruhyně	8
Vdaná žena koláře	1
Vdova po nočním hlídači	1
Otec dítěte tkalec	1
Otec dítěte švec	1
Neznámé	14
Celkem	67

Zdroj: Vlastní výpočty z dat nasbíraných ve Verneřických matrikách uložených v SOA Litoměřice

Tabulka 9 – Míra ilegitivity vybraných oblastí v komparaci s daty z farnosti Verneřice

Období	% mimomanželských porodů						
	Štáhlavy ²⁹	Lochenice	Zdechovice	Pelhřimovsko	Žitenice	Ústí n. Labem	Verneřice
1750–1759	7,8	-	-	-	-	-	3,7
1760–1769	5,6	-	-	-	-	-	5,8
1770–1779	6,2	-	-	-	-	-	5,4
1780–1789	5,7	2,2 ³⁰	-	-	-	-	4,5
1790–1799	4,4	1,1	1,7	-	-	-	4,8
1800–1809	5,0	4,3	6,7	5,7 ³¹	9,7	10,2	8,8

Zdroje: Vlastní výpočty z dat nasbíraných ve Verneřických matrikách uložených v SOA Litoměřice; DUŠKOVÁ, Sabina. Demografický vývoj v Ústní nad Labem v 19. století. *Historická demografie* 24/2000, s. 109–159; JIRÁSKOVÁ, Šárka. Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899. *Historická demografie* 36/2012, s. 65–113; KALOUSKOVÁ, Věra. Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900. *Historická demografie* 30, 2006, s. 67–143; SKOŘEPOVÁ, Markéta. Nemanželsky narozené děti na Pelhřimovsku v 19. století a jejich obraz v matrikách křtěných a zemřelých. *Historická demografie* 43/2019, s. 167–196; VAŇKOVÁ, Markéta. Demografický vývoj Žitenic v 19. století. *Historická demografie* 30/2006, s. 145–194; VELKOVÁ, Alice. Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století. In: Jiránek, Tomáš – Kubeš, Jiří (ed.). *Dítě a dětství napříč staletími*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2002, s. 205–227.

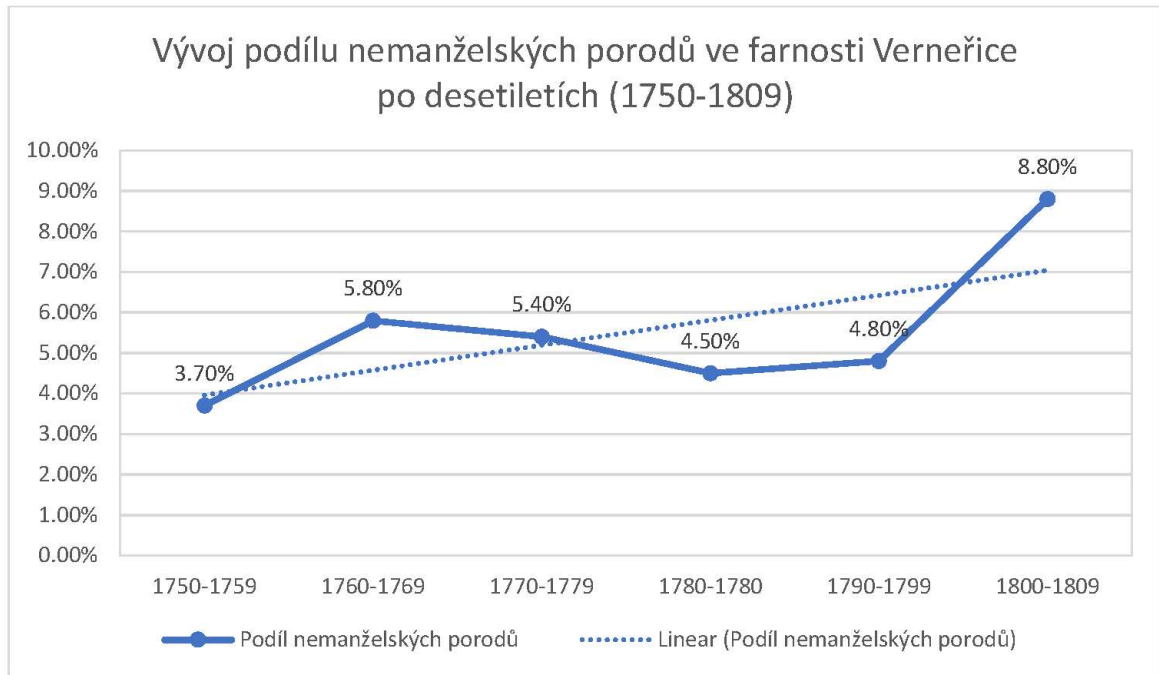
²⁹ Všechny časové úseky výzkumu posunuty o 1 rok, např. 1750–1759 je u Velkové období 1751–1760 atd.

³⁰ Jde o období 1784–1899.

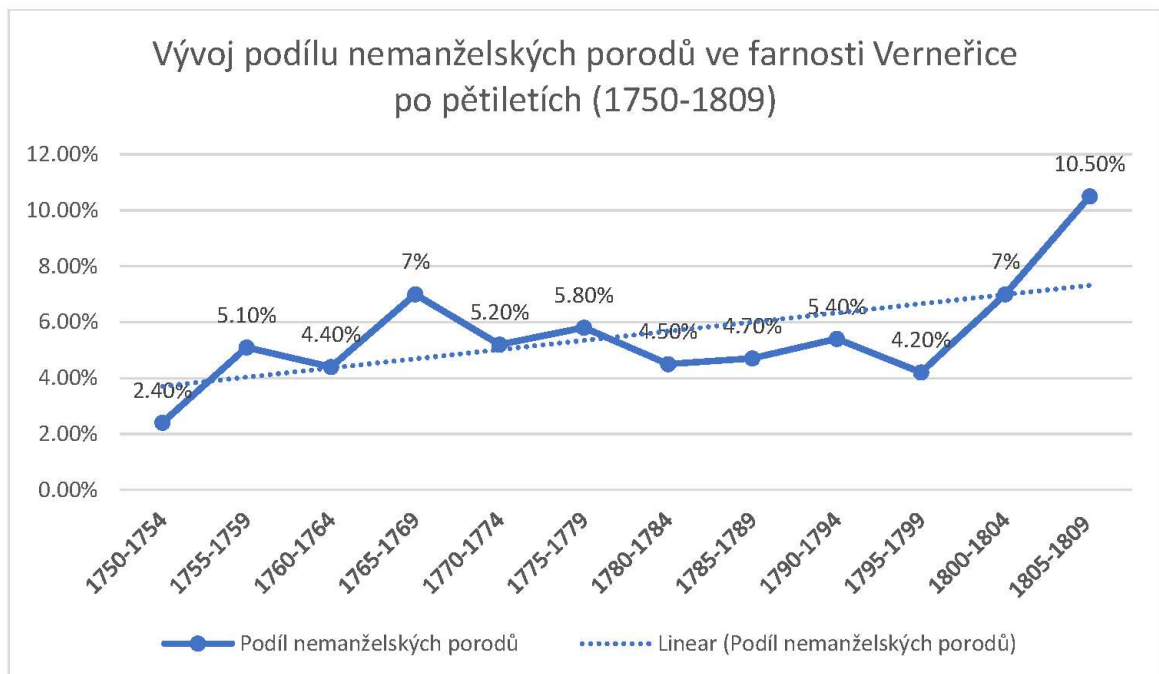
³¹ Jde o období 1800–1806.

GRAFY

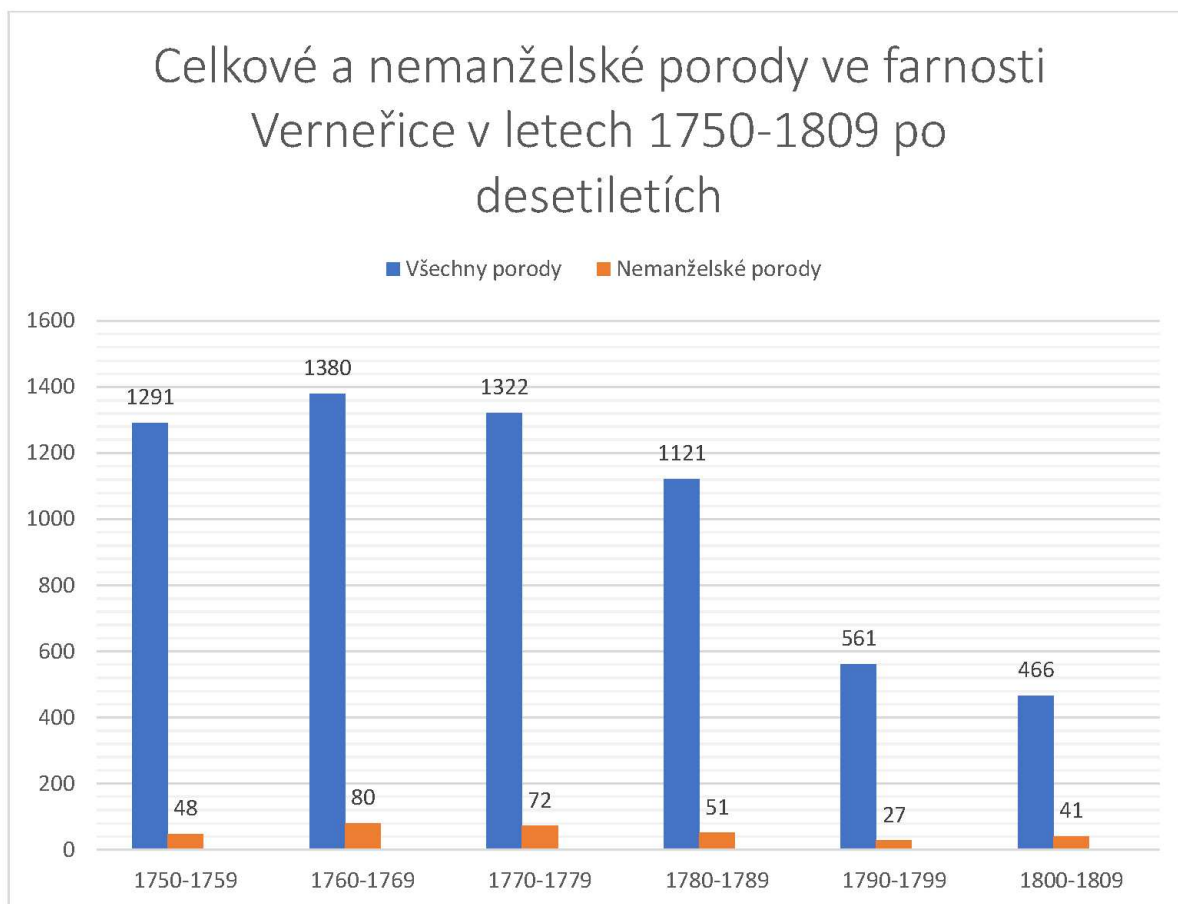
Graf 1

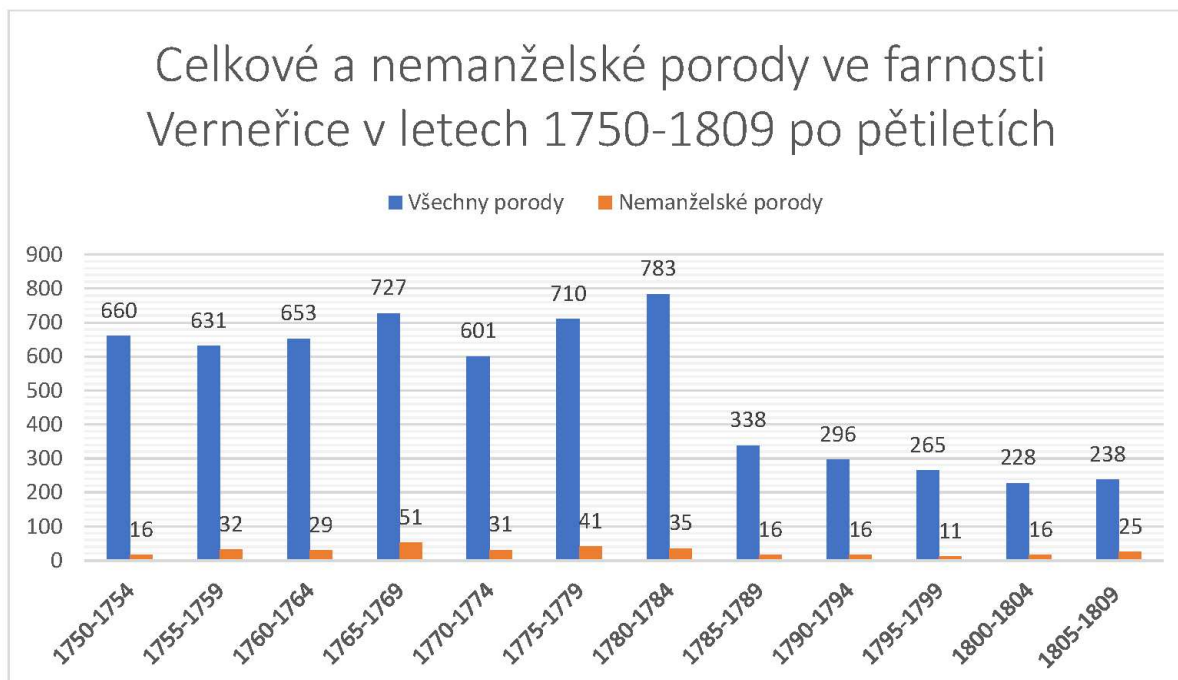
Graf 2

Graf 3

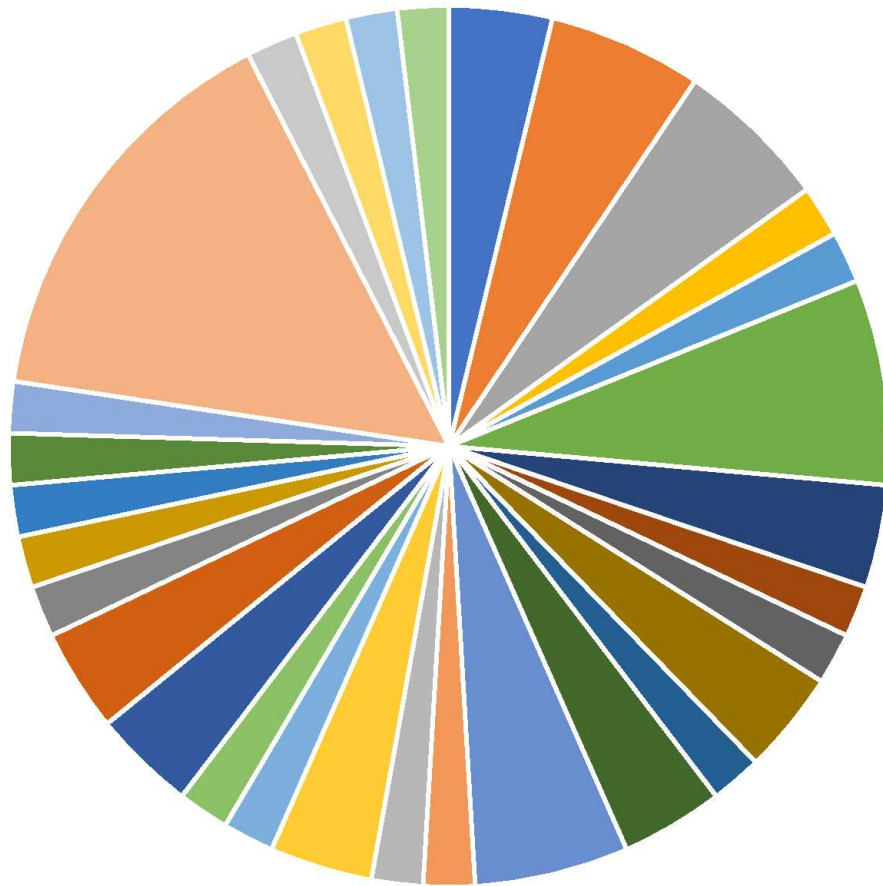

Graf 4

Graf 5

Sociální původ matek, popřípadě otců nemanželských dětí v letech 1790-1809

■ Dcera domkáře	■ Dcera ševce	■ Dcera tkalce
■ Dcera sedláka	■ Dcera kostelníka	■ Dcera nádeníka
■ Dcera knihaře	■ Dcera řezníka	■ Dcera zedníka
■ Dcera zámečníka	■ Dcera koželuha	■ Dcera sládky
■ Dcera punčocháře	■ Dcera kloboučníka	■ Dcera mydláře
■ Dcera truhláře	■ Dcera výrobce tiskařských forem	■ Dcera bednáře
■ Dcera mlynáře	■ Dcera krejčího	■ Dcera podruhně
■ Dcera sirotky	■ Dcera nájemnice	■ Dcera nemanželské dcery
■ Děvečka/ služebná	■ Podruhně	■ Vdaná žena koláře
■ Vdova po nočním hlídači	■ Otec dítěte tkalec	■ Otec dítěte švec